Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 232 (10524) | 1977 чылдың октябрь 2, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 кеп.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы

Сентябрьның 30-де Кремльге ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы болган. Аңаа Конституция комиссиязының Даргазы, СЭКП ТК-ның Чиигине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежневтиң ССРЭ Конституциязының төлевилелин чугаалажып көргениниң түңнелдериниң болгаш ол чугаалажып көрүүшкүн үезинде кирген саналдар дугайында дыңнадыын чугаалажып көрген.

Эш Л. И. Брежнев бүгү улустуң чугаалажып көрүүшкүнүнүң ниити түңнелдерин, а ол ышкаш ССРЭ-ниң Үндезин Хоойлузунуң төлевилелинге киирерин Конституция комиссиязының саналдап турар ылавылаашкыннарын болгаш немелделерин тодаргайлап чугаалаан. Төлевилелди бүгү улустуң чугаалажып көргени, ажылчы чоннарның чазалгаларын өөренип көргени Конституцияның төлевилелин экижидер, оон хөй чүүлдерин ылавылаар, оон утказын байыдар аргаларны берген деп, эш Л. И. Брежнев онзалап демдеглээн. Ылавылаттынган болгаш неметтинген төлевилелди ССРЭ-ниң Дээди Совединге чугаалажып көөрү-биле киирип болур деп, Конституция комиссиязы санаан.

Хуралга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының оралакчызы П. Я. Страутманис, Президиум кежигүннери Н. А. Новоселова болгаш В. И. Конотоп санал берген.

Чурттуң Үндезин Хоойлузунуң төлевилелин чугаалажып турда, Совет Эвилелиниң хамаатыларының бедик идепкейлиг чоруун, ол чугаалажып көрүүшкүннүң ажыл-ишчи болгаш чогаадыкчы шынчызын ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму сеткил ханыышкыны-биле демдеглээн. Ажылчы чоннарның коллективтеринден, хөй-ниити организацияларындан болгаш тус-тус хамаатылардан келген бүгү чазалгаларны түңнээр болгаш чугаалажып көөр талазы-биле Конституция комиссиязы улуг ажылды чорудкан деп, бодунуң доктаалынга ол айыткан.

Конституция комиссиязының киирип келгени, оону бүгү улустуң чугаалажып турарының үезинде келген саналдарны барымдаалап тургаш, ылавылаттынган болгаш неметтинген Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Конституциязының (Үндезин Хоойлузунуң) төлевилелин ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму чүүлдүг деп көрген. Төлевилелди ССРЭ-ниң Дээди Совединиң тоску чыыжының ээлчег чок чедиги сессиязынга чугаалажып көөрү-биле киирген.

Оон-биле кады ССРЭ-ниң Дээди Совединиң болур деп турар сессиязын эрттирери-биле холбашкан өске айтырыгларны болгаш аңаа чугаалажып көөрү-биле киирип турар документилерниң төлевилелдерин Президиумнуң хуралынга чугаалажып шиитпирлээн.

(СЭТА).

1917-1977 60

УЛУГ ОКТЯБРЬНЫҢ ЮБИЛЕЙИН КҮШ-АЖЫЛЧЫ БЕЛЕКТЕРЛИГ УТКУУЛУҢАР!

КҮСКҮ ЧЕР АҢДАРЫЛГАЗЫ

Кодээ ажыл-агый культураларындан бедик дүжүттү алырда хөрзүннү чогуур үезинде эки шынарлыг белеткээри, биргээр чугаалаарга, чайгы болгаш күскү чер аңдарылгаларын, хөрзүннү ажылдап кылырын болур-чогууру-биле чорудары негеттинер. Элбек дүжүттү алыры-биле культуралар тарыыр шөлдерин эки белеткеп, чыл бүрүде күскү чер аңдарылгазының планын күүседип турар ажыл-агыйлар бисте бар. Оларга «Революцияның чалбыыжы», «Саян», «Кызыл тараачын», «Улуг Октябрь», ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг, СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтар болгаш Дуржулга станциязы хамааржыр.

Үстүнде ажыл-агыйларның специалистери чер ажылының эртемге үндезилеттинген системаларын нептередип, бүгү культураларның дүжүткүр чоруун хандырып турар комплекстиг хемчеглерин боттандырып турар. Күскү чер аңдарылгазы — хөрзүнге шыкты чыырын, хоолулуг бүдүмелдерни арттырарын хандырып турар болгаш бок үнүштер, хээкчилер, кодээ ажыл-агый культураларының аарыглары-биле демисел чорударынга таарымчалыг арганы тургузуп турар. Күскү чер аңдарылгазының улуг ажыктыын барымдаалааш, ол ажылды чогуур өйүнде, эки шынарлыг чорудары ынчангаш чугула негелде бооп турар.

Хөрзүннүң температуразы 10—12 градус чылыг турда аңдарган шөлдер тараажының күш-ажылынга элбек дүжүт-биле харылаар. Ынчангаш ол ажылды калбартырының эң таарымчалыг үези бо хүннер бооп турар. Хөй ажыл-агыйлар ажаап алыышкынны калбарткан болганда хоозалган шөлдерниң аңдарылгазын чорудар херек.

Республиканың совхозтары бо чылын 147,6 муң гектарга күскү чер аңдарылгазын чорудар, а сөөлгү медээ ёзугаар алырга, 30 муң ажык гектарны чарган. Бо ажылды Таңды районнуң ажыл-агыйлары эки чорудуп, планының үштүң бир кезиин күүседипкен. Эрзин, Улуг-Хем, Кызыл районнарның совхозтары күскү чер аңдарылгазын шулуудадып эгелээн, ынчалза-даа өске районнарның совхозтары чугула кампанияже чаа-ла кирип турар. Республикада ниитизи-биле 65 муң гектар ажык шөлдүң тараазын, 68 муң гектар ажыт черниң сигенин, картофелин болгаш кукурузазын ажааган, ол шөлдерни чарып, белеткээри — чугула сорулга.

Чер чарары-биле специализастаан комплекстиг звеноларны тургузар херек. Олар шөлдерниң саваңын бөлүп, сарааттаар, прессээр, оон улаштыр чер аңдарылгазын чорудар. Келир чылдың дүжүдүн магадылаар бо ажылче чамдык ажыл-агыйларның талазындан сагыш салбас чоруктар бары четпес.

Күскү чер аңдарарының планын Чөөн-Хемчик район 12 хуу, Бии-Хем — 16, Барыын-Хемчик — 8,7, Бай-Тайга — 13,8, Тес-Хем — 7,9 хуу күүсеткилээн, а Өвүрнүң болгаш Тожунуң совхозтары күскү чер аңдарылгазын эгелевээн. Бо районнар чылдан чылче эвээш дүжүттү ап турар хиреинде күскү чер аңдарылгазын чугулага албайн турар.

Агротехниканы хажыдып, ажылдың темпизин дүргедетпейн турар фактылар бар. Күскү чер аңдарылгазының хуусаазын узамдыктырарга келир чылын хөй тонна тарааны чедир албайн баарын бодаар херек. Элбек дүжүттү алырда чүгле черни аңдарып каар эвес, харын оон шынарынче эң кол кичээнгейни угландырар сорулгалыг бис. Ол дугайын уттуп турар черлер база бар.

Илиирлиг агы хөрзүннүң үстүү каъттарын дыгып болдуруп, агаар солчуушкунун эвээжедип, оон-биле шыктың бусталып үнерин эвээжедип турар инеленчек бистерлиг каток соорткен агрегат-биле күскү чер аңдарылгазын чорударга улуг ажыктыг дээрзин механизатор бүрүзү билир. Бистиң байдалывыска ол негелделерни сагыыры чугула.

Республиканың ажыл-агыйларында хат эрозиязынга таварышкаш, үрелген шөлдер эвээш эвес. Ындыг шөлдерге күскү чер аңдарылгазын чорудары чугула. Эрозияга таварышкан черлерге чер аңдарылгазын дилиндектей тарыыр арга-биле азы эрозияга удур чепсек-херекселдер-биле чорударга ажыктыг. Оон түңнелинде хөрзүннүң хаттан үрелир чоруу эвээжээр.

ШИИТПИРЛИГ ХҮННЕР

(АЖААП АЛЫЫШКЫННЫҢ ХҮН ДЕМДЕГЛЕЛИ)

Республиканың хову-шөлдеринде күженишкиниг ажыл улам калбарган.

Сөөлгү медээ ёзугаар алырга сентябрь 30-ге чедир республикада ниитизи-биле **114757 тонна сигенни, 45901 тонна сенажты, 4521 тонна витаминниг сиген далгаазын, 242075 тонна силосту белеткээн.** Мал чеминиң белеткелинде 3348 кижи, 633 трактор, 220 сиген кезер машина, 129 пресс-болдурукчу, өске-даа техника ажылдап турар.

Тараа культураларын ажаап алыры хүннүң эң чугула сорулгаларының бирээзи бооп артышаан. Тараажыларның күш-ажылчы чарыжының мурнуку одуруунда мурнундагы хевээр Дуржулга станциязының, СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг, «Сукпак», «Тиилелге» совхозтарның механизаторлары чоруп, ажаап алыышкынны доозарының кырында келген.

Республикада ниитизи-биле сентябрь 30-ге чедир тараа культураларын 91099 гектардан бастырып ап, планны 63 хуу чедире берген. Тавычалай кезеринде 162, тавычаларны бастырарында 225 болгаш дорт ажаап алырында 466 комбайнар ажылдап турар. Күш-ажылдың организастаашкыны кошкак бооп турарындан бир агрегатка онаашпыр ажылдап кылыышкын нормадан ийи катап эвээш бооп турар. Оон-биле кады шөлдерде 212 гектар картофель, хөй санныг погаалар ажаап алдынмаан.

Ажаап алыышкынның эң таарымчалыг хуусаалары эртип турар. Хожудаашкынның кол-ла чылдагааннары — техниканың багай ажыглалы, күш-ажылдың организастаашкынының четпези.

Чамдык ажыл-агыйларның удуртукчулары, инженерлери болгаш агрономнары тарылга шөлдерин үндүр бижиптеринге «кордааш», кодээ ажыл-агый машиналарын септээр, эдиктирер, звеноларны долу четчелээр ажылдарны чедир кылбаан. Оон түңнелинде ажаап алыышкын эрткен чылдаазындан ийи катап сожум темп-биле чоруп турар.

«Агаар дээрге агаар-ла болгай, а ажыл дээрге база-ла ажыл болгай» деп СЭКП ТК-ның Чиигине секретары эш Л. И. Брежнев Казахстанның партия-ажыл агый активиниң хуралынга чугаалаан болгай. Ол дээрге тараажы кижи агаар-бойдуска хамаан чокка ажаап алыышкынны чорудар, хөй тарааны чурттуң курлавырынга урар, саваң, өске-даа культураларны белеткеп алыр дээни ол.

СЭКП обкомунда, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде, облпрофчөвүлелде болгаш ВЛКСМ обкомунда

ХӨЙҮ-БИЛЕ БЕЛЕТКЭЭР

СЕНТЯБРЬНЫҢ ҮШКҮ ОН ХОНУУНДА МАЛ ЧЕМИ БЕЛЕТКЭЭР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ РАЙОННАРНЫҢ СОЦИАЛИСТИГ ЧАРЫЖЫНЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИНИҢ ДУГАЙЫНДА

СЭКП обкомунуң бюрозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, облпрофчөвүлел болгаш ВЛКСМ обкому сентябрьның үшкү он хонуунда мал чеми белеткээр талазы-биле районнарның социалистиг чарыжының түңнелин чугаалажып көргеш, ол үеде «Бай-Тал», «Малчын», «Октябрь 30 чылы» совхозтар сиген белеткээр даалганы, «Коммунизмче орук», «Алдан-Маадыр», «Россия», «Тес-Хем» совхозтар болгаш Каа-Хем, Кызыл районнар сенаж салыр даалганы күүсеткенин демдеглээн. Он хонукта Бай-Тайга болгаш Өвүр районнарның мал чеми белеткээр ишчилери организастыг ажылдааш, мал чемин белеткээриниң өзүлдезин чемгерилге единицазынче шилчидерге тус-тузунда 10 болгаш 13,7 хуу хандырган база даалганы тус-тузунда 90,8 болгаш 82 хуу күүсеткилээн.

Төп зонага эки көргүзүгнү Кызыл районнуң ишчилери чедип алган. Олар он хонукта сиген кезиилдезиниң өзүлдезин 14,4 хуу, сенаж салырын 37 хуу чедирген. Тожу районнуң ажыл-ишчилери багай эвес ажылдап, сиген белеткээр планныг даалганы 80,8 хуу күүсеткен.

Оон-биле кады эрткен он хонукта Чөөн-Хемчик, Таңды Барыын-Хемчик районнарның совхозтары мал чемнерин белеткээриниң темпизин кошкаткаш, чемгерилге единицазынче шилчиткен өзүлдези чүгле 3,7—4,7 хуу кылдыр күүсеткен. Тес-Хем район малга бөдүүн чемнер белеткээр даалганы чүгле 47 хуу, Улуг-Хем — 51,4, Эрзин — 57 хуу күүсеткенин СЭКП обкомунуң бюрозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, облпрофчөвүлел болгаш ВЛКСМ обкому демдеглээн.

Сентябрьның үшкү он хонуунда мал чеми белеткээр талазы-биле районнарның социалистиг чарыжының тиилекчилери:

— барыын зонадан — **БАЙ-ТАЙГА РАЙОН** (СЭКП райкомунуң секретары Д. С. Даныын-оол, райкүүском даргазы И. У. Успун, ВЛКСМ райкомунуң секретары С. Д. Демдек);

— төп зонадан — **КЫЗЫЛ РАЙОН** (СЭКП райкомунуң секретары К. Н. Шулуу, райкүүском даргазы А. К. Бакулин, ВЛКСМ райкомунуң секретары Г. А. Медведев);

— мурнуу зонадан — **ӨВҮР РАЙОН** (СЭКП райкомунуң секретары Ч. Х. Ооржак, райкүүском даргазы А. Б. Семис-оол, ВЛКСМ райкомунуң секретары С. С. Достай) болгай деп СЭКП обкомунуң бюрозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, облпрофчөвүлел болгаш ВЛКСМ обкому шиитпирлээн.

Бай-Тайга, Кызыл, Өвүр районнарга СЭКП обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, облпрофчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл туктарын, район бүрүзүнге 200-200 рубльдиң шаңналын тывысырын доктааткан.

Ам бар бооп турар мал чемнерин чыып, 1977—1978 чылдарның кыжында ниитиниң малынга хереглелди хандырары-биле кодээниң бүгү коммунистериниң, комсомолчуларының болгаш бүгү ишчилериниң күженишкиннерин мөөңнээрин СЭКП райкомнарынга, райкүүскомнарга, Кодээ ажыл-агый министерствозунга, «Скотопром» треске, парткомнарга, ВЛКСМ райкомнарынга, партия эге организацияларынга СЭКП обкомунуң бюрозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, облпрофчөвүлел, ВЛКСМ обкому дааскан.

УЛАМ ДҮРГЕДЕДИР

Ажыглалга киирер тудугда

Республика найысылалының төвүнде бедий берген турар тудуг — Күрүнениң хөгжүм-шии театрының бажыңынче дөрт чүс ажыг кижи эртенниң-не шууржуп чоруп турар. Ол дээрге Улуг Октябрьның 60 чылынга аддар кылдыр ажыглалга киирер чугула тудугнуң ажыл-ишчилери-дир.

Сентябрь айда ол тудугга улуг өскерилгелер болгулаан. Бажыңның ханазының даштын шеверлеп кылыры кол-дуунда доозулган, крышазын шыпкан, бирги болгаш ийиги каъттарның соңгаларын шилдээн, даштыкы чадазын гранит-биле хаажылаан, ийиги каъттың фойезин паркет-биле шалалаан болгаш бирги каъттың мрамор шалазын кылган, бирги болгаш ийиги каъттарның азыглыг дээвиирлерин быжыглап, кылыры дооступ турар. Көрүкчүлер залының ханаларын шевердээриниң сөөлгү ажылдары чоруп турар. Амыдырал корпузунуң тудуг ажылдары доозулган. «Северовостокэлектромонтаж» участогунуң ажылдакчылары театрны чырык-биле хандырарының монтаж ажылдарын шуудады берген. Сентябрь 27-де бедик черже тудуг кезектери көдүрер кран сөөлгү хүн ажылдаан. Бирги болгаш ийиги каъттарның фойелеринде база өске-даа өрээлдеринде чылыгны улаан, ажылдап турар.

48 дугаар тудуг эргелелиниң болгаш «Кызыл тудуг» эргелелиниң барык бүгү бригадалары ында ажылдап, октябрь он бешке чедир боттарының мурнунда салдынган сорулганы күүсеткен турар ужурлуг. А кылыр ужурлуг ажылдарның хемчээли улуг бооп турар. Ол хуусааның соонда театрга чүгле оон залери — дирекция болгаш республиканың Культура министерствозу ажылдап, ооң иштики каасталгазын, четчелээшкиниң болгаш олурар сандайларны эптээрин хандырар ужурлуг. Амдызында 800 сандайның чүгле 250-ин эптеп, белеткээн бооп турар. А ол дээрге дыка четпес-тир.

Тудуг ажылдары сөөлзүрээн тудум-на, ында социалистиг чарыштың негелделери улам шыңгыыраан турары билдингир. Чижээ, эрткен неделяда даалга дыка улуг турган. Ынчалза-даа 48 дугаар тудуг эргелелинден Р. Григоровичиниң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады М. Сафронованың, партияның XXV съездизиниң делегады А. Ельшованың удурткан шеверлекчилер бригадалары неделя түңнелдери-биле чарышка бирги одуругже үнгеннер. Ол-ла бригадаларның кайызынга-даа 150-150 рубль акша шаңналын тывыскан. А тус-тус шеверлекчилерден тиилекчи бооп келген Авай Куулар, Зина Хованчик, Майя Ондар оларны Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезинге киржип, Москва чедер путёвкалар-биле шаңнаан.

Эрткен вторникте бүгү бригадаларга болгаш участоктарга неделяның тодаргай план-даалгаларын берген. Ажылдың бүдүрүмчелиг, шалыпкын кылдынарын хандырары-биле бригада санында-ла инженер-техниктиг ажылдакчыны быжыглаан. Октябрьның 2-ге чедир ийиги каъттың фойезиниң азыглыг дээвиирлээрин эптеп доозар, даштыкы чадада бетоннаар ажылдарны кылыр, өртке удур резервуарны дужаар, подвалдарның шалаларын салыр болгаш 3, 4, 5, 6 дугаар чадаларның шеверлел ажылдарын кылыр.

Театр тудуунда ажылдап турар кижилер Улуг Октябрьның 60 чылынга уткуштур алган хүлээлгезин чедиишкинниг күүседир дээш бүгү күжүн салып турар. Ынчалза-даа тудуг материалдары бээр черлер, ылаңгыя «Тудуг кезектери» комбинат янзы-бүрү материалдарны чедир бербейн, оларның үре-түңнелдиг ажылдаарынга шаптыкты таварыштырып турар. Чижээ, ол комбинат бетонну сөөлгү ийи неделя иштинде чедир бербээн. А тудугга ол ам чүгле 14 кубометр херек бооп турар. Комбинат директору Л. Меркулов аазап турган-ла, оозун херек кырында күүсетпейн турар. Сентябрь 26-да «Кызыл тудуг» эргелели ол комбинатка 8 тонна цементиниң соортун чедирген, оон орнунга чүгле ийи кубометр эзилдиргени алган таварылга база бар. Комбинат театр мурнунуң шөлүнге салыр плиткаларны база чедир бербейн турар.

Абаканның «Өртке удур автоматика» эргелели, «Сибирьтеплоизоляция» участогу, Красноярскиниң 3-кү монтаж эргелели боттарының кылыр ужурлуг ажылдарынче ам-даа эгелеп кирбээн. А оларның ажылындан театрны дужаары дыка хамааржыр болгай.

С. КРАСНОПЕРОВ.

Бөгүн — Башкының хүнү

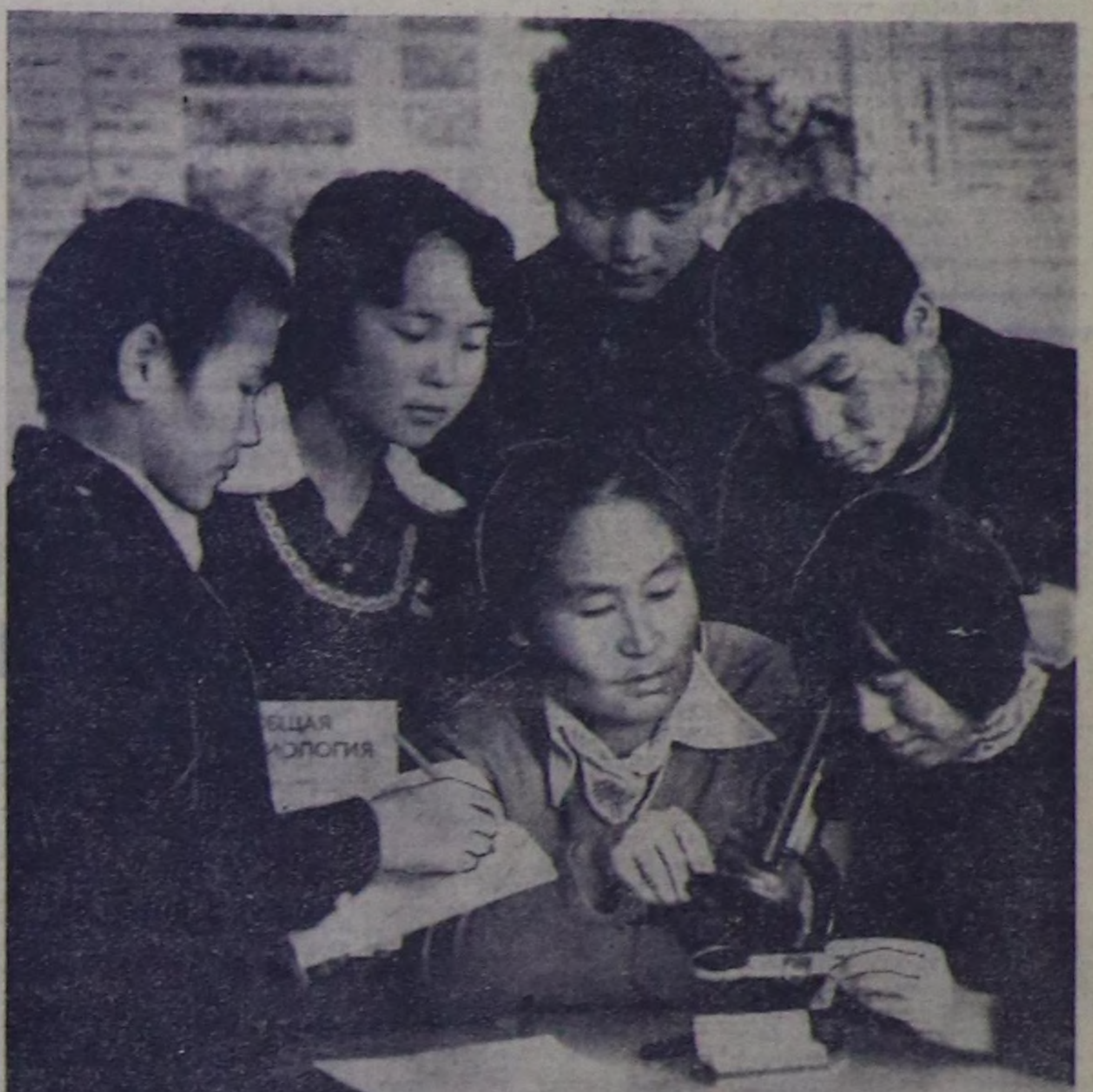

УЛУСЧУ БАШКЫ

Бөгүн бистиң чуртувустуң кайы-даа булуңнарында бүгү-ле кижилер Башкының хүнүн демдеглеп, байырлаар. Бистиң школачыларывыс, ада-иелер чечектерин башкыга сунуп, буянныг болгаш берге ажылы дээш өөрүп четтиргенниниң эң чылыг сөстерин оларга сеткилиниң ханызындан сөглээр.

Улусчу башкы, оон буянныг ижи Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың доктаамал сагыш салышкынының төвүнге турып келген. В. И. Ленин Совет эрге-чагырганың баштайгы чылдарында-ла улусчу башкының ролюнуң, оон ээлээр чериниң болгаш туружунуң дугайында бедик үнелээшкин-биле чугаалап турган.

Башкының хүнүн бо чылын кайгамчык үеде байырлап эрттирип турар. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл юбилейи мырыңай чоокшулап келген. Совет хамаатызының эргелерин магадылап, хүлээлгелерин айтып турар ССРЭ Конституциязының төлевилелин ССРЭ-ниң Дээди Совединиң тоску чыыжының ээлчег чок чедиги сессиязынга бадылаар.

Акы-дуңма совет улустарның найыралдыг өг-бүлезинге Тываның чедип алган чедиишкиннери кайгамчык улуг. Тыва черде болган үндезин чаартылгаларның аразында улус өөредилгезиниң талазы-биле базымнар делгем. Амгы Тыва бүрүн бижик-билиглиг республика болу берген. Школаларның, профессионал-техниктиг, тускай ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң четкизи калбарган. Эртем-билиглиг башкы кадрларның саны көвүдээн.

СЭКП-ниң XXV съездизи бүгү-ниити ортумак өөредилге системазын, бирги ээлчегде ортумак школаны улам ыңай сайзырадырын онзалап көрген. Бо талазы-биле эвээш эвес ажылдарны бисте кылып чоруткан. Маңаа бистиң башкыларывыстың киирип турар үлүг-хуузу эвээш эвес. Эрткен өөредилге чылын республиканың школалары 98,3 хуу өөредилге дериглиг дооскан. 2213 башкы, 1674 класс чүс хуу өөредилгени чедип алган. Бии-Хем, Таңды, Кызыл районнарның, Кызыл хоорайның школаларында башкылар коллективтери өөредилге-кижизидилге ажылынга эки көргүзүглерин чедип ап турар.

Ажыл-херээнге бердинген, чонунга мактал-хүндүткелдиг башкы кадрлар школа, өөредилге чери бүрүзүнде бар. Оларның аразында хоочун-даа, аныяк-даа салгалдың төлээлекчилери кирип турары өөрүнчүг. Бөгүн — Башкының хүнүнде оларның аттарын хүндүткел-биле адап, чаагай күзээшкиннерин баралгадып турар бис. Оларга Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, Ак-Довурак школазының башкызы С. С. Тамдын-оол, Октябрь революциязы орденниң эдилекчизи Л. С. Новикова (Кызыл), Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниң эдилекчизи Д. К. Хомушку (Чөөн-Хемчик район), Мөген-Бүрен школазында Э. С. Салчак, К. В. Макарова (Кызыл район), Кызылдың педагогика институдунуң башкылары Е. Б. Салзынмаа, В. А. Копеел дээш өске-даа он-он аттарны школа, өөредилге чери бүрүзүнден адап болур.

Бистиң алдарлыг интеллигенциявыстың хөй санныг отряды болур совет башкылар социалистиг идеологияны бадыткаарынга, чаа кижилерни — коммунизм тургузукчуларын кижизидеринге партияның шынчы дузалакчылары болуп келген болгаш болур-даа. Тываның социалистиг чаартылгаларынга башкы кадрларның киирип турар үлүү аажок улуг. Чүгле школага ажылы-биле кызыгаарланмайн, харын ажылдап, чурттап турар хоорай, сууртарының хөй-ниити амыдыралынга олар эң идепкейлиг киржип келгеннер. Политинформаторлар, агитаторлар, пропагандистер болуп ажылдап турар башкыларның саны чүс-чүс. Тывада эң нептерээнгей апарган агитквартираларның политмассалыг ажылдарын башкарарынга башкыларның ролю база улуг. Хүн бүрүнүң чымыштыг ажыл-херектери-биле кады олар өг-бүлелеринге ажы-төлүн кижизидип, боттарының ниити болгаш профессионал билиин доктаамал бедидип чоруурлар.

Амыдырал чаңгыс черге турбас, ол уламна бурунгаарлап, хүн айтырыынга чаа-чаа сорулгаларны идип үндүрүп турар. Аныяктарның өөредилгезиниң болгаш кижизидилгезиниң бүгү херээ чаа салгалга коммунистиг бүзүрелди база моральды, социалистиг Төрээн чуртунга кызыгаар чок бердинген чорукту, интернационализмни болгаш совет патриотизмни кижизидеринге бараан болур ужурлуг.

Маңаа чедиишкинниг болуру хөй чүүлдерден хамааржыр. Өөредилге-кижизидилге ажылының бедик деңнелин чедип алыры, башкылаашкынга мурнакчы дуржулганы нептередири, өөредилгениң күш-ажыл-биле, амыдырал-биле харылзаазын улам быжыглаары чугула. Башкының чаагай ижинге дуза-деткимчени чер-черде партия, совет, профэвилел организациялары көргүзер ужурлуг.

Школага кол кижи — башкы. Оон чогаадыкчы энергиязы, кызымак чүткүлү кажан-даа кошкаш дивес, быжыг, туруштуг болуру чугаажок. Улуг Октябрьның 60 чыл болур алдарлыг юбилейиниң бүдүүзүнде эгелээн өөредилге чылында аныяк салгалды өөредип, кижизидеринге чедиишкиннерлиг болурунче башкылар коллективтериниң күзел-чүткүлү бүрүнү-биле угланган. Бо бүгүнү амыдыралга боттандырып чорударынга олар быжыг бүзүрелдиг.

Байырлалыңар-биле, эргим башкылар!

ПЛАНЫН БАДЫЛААН

Кызылда Политчырыдыышкын бажыңынга РСФСР-ниң Номга ынактар ниитилелиниң Тыва республика салбырының баштаар чериниң президиумунуң хуралы болган.

Бо чылдың эгезинден бээр сентябрьга чедир үк салбырның чорудуп келген ажылының болгаш моон соңгааргы сорулгаларының дугайында илеткелди номга ынактар ниитилелиниң республика салбырының баштаар чериниң даргазы З. Б. Чадамба кылган.

Ниитилелдиң дөрткү кварталда кылып чорудар ажылының планын үк хуралга бадылаан. Ниитилелдиң чер-черде организацияларының ажылын улам экижидери, номга ынактарның клубтарын, секцияларын тургузары, дайынның, күш-ажылдың хоочуннары-биле ужуражылгаларны организастаары, лекция пропагандазын күштелдирери үк планда көрдүнген.

Номга ынактар ниитилелиниң республика салбырының баштаар чериниң харысалгалыг секретарынга М. К. Санчайны бадылаан.

ХҮЛЭЭЛГЕЛЕР КҮҮСЕТТИНГЕН

Коммунистиг күш-ажылдың бүдүрүлгези — республика типографиязының коллективи эрткен пятилеткада байырлыг хуралга чыглып келген. Бо ажыл-ишчи мурнакчы бүдүрүлгеге 1977—1978 өөредилге чылында өөредилге номнарын бүдүрүп үндүрер талазы-биле планныг онаалдаларын чедиишкиниг күүсеткени дээш РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер болгаш полиграфия талазы-биле Күрүне комитединиң болгаш культура ажылдакчыларының профэвилел Төп Комитединиң Хүндүлел бижиин тывыскан. Хуралга республиканың Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң начальниги К. Д. Будук-оол киржип, ол бедик шаңналды коллективке тывыскаш, оңгу беш чылдың планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседир дээш моон соңгаар-даа чедиишкиниг ажылдаарын күзээн.

Оңгу беш чылдың ийи чылының планныг онаалдаларын Г. С. Боборыгина, Г. М. Шеглова олар сентябрь 15-те күүсеткенин рапорттааннар. Беш чылдың шалыпчыларынга ортектиг белектерни типография директору И. М. Кара-оол тывыскаш, мурнакчыларның үлегери-биле улам чедиишкиниг ажылдаарынче коллектив кежигүннерин кыйгырган.

Беш чылдың ийи чылының планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседирбиче немелде хүлээлгелерни мурнакчы бүдүрүлгениң коллективи хүлээп алган.

Бистиң корр.

ТОДАРАТКАН

Партияның Эрзин райкому чаа өөредилге чылы эгелээр бүдүүзүнде районнуң пропагандистериниң семинарын организастап эрттирген. Пропагандистер 1976—77 өөредилге чылының түңнелдериниң база чаа өөредилге чылында сорулгаларының дугайында аңаа чугаалашкан.

А. МОНГУШ.

СЭКП Тыва обкомунда

ССРЭ КОНСТИТУЦИЯЗЫНЫҢ ТӨЛЕВИЛЕЛИН РЕСПУБЛИКАГА ЧУГААЛАЖЫП КӨРГЕНИНИҢ ТҮҢНЕЛДЕРИНИҢ ДУГАЙЫНДА

СЭКП Кызыл хоорkому болгаш райкомнары, «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң болгаш «Тыва кобальт» комбинаттың парткомнары, совет, профэвилел болгаш комсомол органнары республиканың ажылчы чоннарының бүгү кезектеринге ССРЭ Конституциязының төлевилелин чугаалажып көөр талазы-биле элээн ажылдарны чорутканын бюрога демдеглээн.

ССРЭ Конституциязының төлевилелин чугаалажып көөрү ажылчы чоннарның политиктиг болгаш күш-ажылчы улуг көдүрлүүшкүнүнүң байдалынга эрткен. СЭКП ТК-ның Чингине секретары, Конституция комиссиязының Даргазы эш Л. И. Брежневтиң СЭКП ТК-ның май Пленумунга (1977 чыл) илеткелинге кылган чүүлдерин болгаш түңнелдерин удуртулга болдурбушаан, партия организациялары төлевилелди ажыл-херекчи болгаш калбаа-биле хостуг чугаалажып көөр ажылды калбарткан.

ССРЭ Конституциязының төлевилели, эш Л. И. Брежневтиң СЭКП ТК-ның май (1977) Пленумунга кылган илеткелинде салдынган сорулгалар областың, Кызыл хоорайның, районнарның партия организацияларының активтериниң хуралдарынга, партия эге организацияларының хуралдарынга, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш чер-чер Советтериниң сессияларынга, профэвилел болгаш комсомол организацияларының пленумнарынга болгаш активтеринге, ол ышкаш ажылчы чоннарның чурттап турар чериниң аайы-биле боон эрткилээн хуралдарга бүгү талалыг чугаалажып көрдүнген. Партия, профэвилел болгаш комсомол организацияларынга, ажылчы чоннарның күш-ажылчы коллективтеринге ниитизи-биле 3597 хурал болган, оларга 15 муң 46 кижи олурушкан болгаш 8526 кижи санал берген. Төлевилелге хамаарыштыр 500 санал-онал кирген.

СЭКП ТК-ның май Пленумунга эш Л. И. Брежневтиң илеткелин болгаш ССРЭ Конституциязының төлевилелин таныштырып, пропагандалаар ажылга соңгуудалыг партия органнарының кежигүннери, Советтерниң депутаттары, көдээ ажыл-агыйның специалистери, лекторлар, илеткелчилер, агитаторлар болгаш политинформаторлар идепкейлиг киришкен. Культура-чырыдыышкын болгаш массалыг информацияның албан черлери, агитквартиралар, агитшөлдер төлевилелди чугаалажып көөр, пропагандалаар талазы-биле улуг ажылды боттандырган. Партия, совет, профэвилел, комсомол ажылдакчыларындан тургустунган комплекстиг бригадалар ыраккы чайлагларда малчыннарга доктаамал чедип турган.

ССРЭ Конституциязының төлевилелин чугаалажып көөрүн организастыг доозарынга СЭКП ТК-ның «ССРЭ Конституциязының төлевилелин чугаалажып көөрүн организастаар талазы-биле СЭКП Дагестан обкомунуң ажылының дугайында» болгаш «ССРЭ Конституциязының төлевилелин бүгү улустуң чугаалажып көрүп турарының дугайында» доктаалдары улуг дузаны көргүскен.

ССРЭ Конституциязының төлевилелин чугаалажып турган үеде ажылчы чоннар хөй санныг саналдарын, чазалга-немелделерин киирген. Чижээлээрге, бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга болгаш чонну кижизидеринге күш-ажылчы коллективтерниң ролюн бедидер, ажыл-агыйны экижидеринге ажылчы чоннарның сонуургалын болгаш харысалгазын бедидер, күш-ажыл болгаш күрүне чурумун быжыглаар, партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының ажылында четпестерни чайладыр дугайында хөй санныг саналдар кирген.

ССРЭ Конституциязының төлевилелиниң бүгү улусчу чугаалажып көрүүшкүнү коммунистерни, бүгү ажылчы чоннарны партияның XXV съездизиниң шиитпирлерин чедиишкинниг күүседир, Улуг Октябрьның 60 чылын төлептиг уткуур кыйгырыгның адаа-биле эрткен. 163 күш-ажылчы коллектив, 2,5 муң ажыг мурнакчы ажылчын моон мурнунда алган социалистиг хүлээлгелерин чаарты эде көрген. Дыка хөй ажылчыннар беш чылдың ийи чылының планын Октябрь байырлалын таваарыштыр күүседирин хүлээнген.

Конституция төлевилелин чугаалажып турар үеде чамдык партия, профэвилел болгаш комсомол организацияларының чер-чер Советтериниң ажылынга боон турган четпестерни СЭКП обкомунуң, Кызыл хоорkомунуң болгаш райкомнарның бюролары чогуур үезинде илередип, ону эдип алырының хемчеглерин ап турган. Чамдык таварылгаларда коммунистерниң болгаш коллективтерниң хуралдары эки белеткел чок, далаш хевирлиг эртип, төлевилелди ханы болгаш ажыл-херекчи ёзу-биле сайгарып көрбейн турган. Ындыг чүүлдер Каа-Хем, Кызыл районнарының чамдык черлеринге, Кызыл хоорайның районнар аразының «Сельхозтехника» баттыжыышкынының, «Тудуг кезектери» комбинадының партия организацияларынга болгаш өске-даа коллективтеринге болгулаан. ССРЭ Конституциязының төлевилелин чамдык коллективтер чугаалажып көрүп тургаш, ында кирген чаа чүүлдерни чугаалажып көөрүнче коллектив кежигүннериниң кичээнгейин угландырбайн, төлевилелди практиктиг ажыл-херек-биле ханы холбаштырбайн турган. Улуг-Хем, Тожу районнарга көскү агитацияның хевирлерин чедир ажыглаваан, Чөөн-Хемчик, Бии-Хем болгаш Каа-Хем районнарының ыраккы чайлагларда малчыннарының ортузунга масса-политиктиг ажыл куду деңнелге турган. ССРЭ Конституциязының төлевилелин чугаалажып көрүп турар үеде база төлевилел дугайында лекция, беседа болган черлерге ажылчы чоннарның киирген саналдарын, шүгүмчүлелдерин ниитилештирип түңнээр херекке шүппес чоруктар турган.

СЭКП обкомунуң бюрозунуң доктаадыры болза:

ССРЭ Конституциязының төлевилелин республикага чугаалажып көргениниң түңнелдерин чүүлдүг деп санаар.

ССРЭ Конституциязының төлевилелин чугаалажып турган үеде ажылчы чоннарның киирген шүгүмчүлелдиг санал-оналдарын бир ай хуусаа дургузунда ниитилештирип түңнээш, оларның күүселдезинге дээштиг контрольду организастаарын СЭКП обкомунуң партийжи организастыг ажыл, пропаганда болгаш агитация килдистеринге, республиканың Дээди Совединиң Президиумунга болгаш Министрлер Чөвүлелинге, облпрофчөвүлелге, ВЛКСМ обкомунга дагзыр.

ССРЭ Конституциязының төлевилелин чугаалажып көргениниң түңнелдерин ханызы-биле анализтеп көөрүн, ажылчы чоннарның ортузунга политкижизидилгелиг болгаш организакчы ажылды чорударының чугаалажыышкын үезинде тывылган эки дуржулгаларын быжыглап, улам сайзырангайжыдарын, ол ажылды ССРЭ-ниң чаа Конституциязын пропагандалаары-биле, Октябрьның 60 чылынга белеткел база ону эрттирери-биле болгаш юбилейжи база ниити беш чылдың онаалдаларын чедиишкинниг күүседир дээш социалистиг чарышты массалыг калбартыры-биле сырый холбаштырарын СЭКП Кызыл хоорkомунга болгаш райкомнарынга, «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң болгаш «Тыва кобальт» комбинаттың парткомнарынга хүлээдир.

СЭКП ТК-ның октябрь Пленумунуң (1977 чыл), ССРЭ-ниң чаа Конституциязын хүлээп алыр ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ээлчег чок чедиги сессиязының чурттуң политиктиг амыдыралынга, коммунистиг тургузуушкунга база бир үе-чада болур төөгүлүг ужур-дузазының дугайын баштайгы кичээлдерге өөредилге эгелевишаан, политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң системазынга чаа өөредилге чылын организастыг эгелээрин хандырарын обкомнуң пропаганда болгаш агитация килдизинге, СЭКП Кызыл хоорkомунга болгаш райкомнарынга, облпрофчөвүлелге, ВЛКСМ обкомунга хүлээдир.

ССРЭ Конституциязының төлевилелиниң талазы-биле ажылчы чоннарның санал-оналдарының допчулалдарын бээрин үргүлчүлээрин, чаа Конституцияның амгы хоойлужудулганың кол чүүлдерин бедик мергежилдиг тайылбырлап турар материалдарны хөйнү парлаарын республика солуннарының редакцияларынга, телевидение болгаш радио дамчыдылгазының комитединге дагзыр. Бо ажылдарны чорударда хамаатыларның хүлээлгелерин угаап билген турарынче болгаш совет хоойлуларны оларның сагаан турарынче онза кичээнгейни угландырар.

Байырлалыңар-биле, эргим башкылар!

«ССРЭ-ниң хамаатылары уруглар кижизидилгезиниң дугайында сагыш салыр, оларны ниитилелге ажыктыг күш-ажылга белеткээр, социалистиг ниитилелдиң төлептиг кежигүннери кылдыр өстүрер хүлээлгелиг».

(ССРЭ Конституциязының төлевилелинден).

БЕЛЕН ЭВЕС АЖЫЛ

1950 чыл. Сут-Аксы чеди чыл школазының баштайгы доозукчулары 15 кижи эге школаларга башкылар белеткээриниң курстарынче өөренип кирип алдывыс. Ол үеде школаларга ажылдаар башкы кадрлар чедишпес турган.

Республиканың аңгы-аңгы районнарындан келген 70 ажыг кижини хуралдадып чыткаш, ынчаардагы облоно эргелекчизи, ам эртемден Н. А. Сердобов, башкылар билии бедидер институттуң директору турган П. Ф. Паршукова болгаш өске-даа удуртукчулар курстуң сорулгаларының дугайын таныштырган.

Кичээлдеривис эгелээн. Педагогика деп эртемниң баштайгы кичээлин утпаан мен. Педагог деп сөстү безин адап өөренмээн улуска ол эртем солун болган.

Чамдыктарывыс олуттарывыс ээлепкенивисте ажиктеп хөглүгзүмээр улуг карактарлыг, алдыналып көстүр сарыг бажын аткаар дырап алган башкы келгеш, бистиң-биле мендилешти. Ол сценада үнүп келген артист дег, бир-ле хөглүг ырны эгелептер дээн ышкаш, бисти одурту көрүп тур.

Озалдаан эштеривис бо-ла даап-шимээнниг кире халчып келдилер. Башкы оларже көрүнгеш, элээн топтап тура, олурарын чөпшээреди.

Мен иштимде «кандыг кончуг улус кайгаар башкы боор» деп бодап ор мен. Класс ыржым. Башкывыс боду-биле бисти таныштыргаш, педагогика деп чүл, аңаа чүнү өөренирил, башкы деп кымыл дээш өске-даа айтырыгларны тайылбырлап берген. Оон эгелээш-ле шаг-үе билдиртпейн эртип, өөредилгеже хапылап кирипкен бис.

Башкы кижи шак ындыг негелделиг болуру чөп-түр деп ам-даа сактып, сагып чоруур мен. Чүгле озалдап келирге эскерип көөр эвес, кичээлге-даа, ажыл үезинде, хостуг шактарда, хөй-нитти черлеринге—каяа-даа ооң негелдези чаңгыс.

РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы чораан, ам калган В. Л. Ладанова Тываның дыка хөй башкы кадрларынга эртем-билигже орукту ажытканын ам-даа утпайн чоруур бис. Ол — кичээнгейлиг, эскеричел, сагып човангыр кижи. Демги «кайгаар» деп бодап турган башкым эскерген чүүлдерни хостуг үеде 1—2 минутада түңнеп каар. Чижээлээрге, «Кара-оол бөгүн өөгүн ак хендир-биле илип алган, өөгү арта саарзык». «Сүүр-оол майыктаажын аштап албаан, шимдиишкини сөөртүнчек», «Башкылар болур күзелдиг болзуңарза, бодуң үргүлчү хынаныр херек»...

Эртемнерниң үндезиннеринден аңгыда бисти шак ынчаар чагып, кижизидип турган. Бис оон бээр 26 чыл башкыладывыс. Амыдыралдан көрүп чоруурга бо башкы кижи-дир дээрзин ооң даштыкы хевиринден, чугаа домаандан, садып, тудуп ап чораан эт-бараанларындан-даа чоп эскерер боор-дур. Шак ындыг бедик атка төлептиг болуру-ла чугула.

Өөрүшкүлүг байырлал—Башкының хүнүнде улус өөредилгезиниң хоочуннары, алдар-сураглыг башкыларывыс Ш. Ч. Сат, К. Х. Оргу, П. Ф. Паршукова, И. Ч. Эргил-оол дээш өске-даа эштерниң башкының белен эвес ажылынга киирген улуг үлүг-хуузун онзалап демдеглеп, эки күзээшкиннерни бараалгаттым.

О. ЧАҢ-ООЛ.

Чөөн-Хемчик район.
Сут-Аксы ортумак школазының башкызы.

Юбилейлиг 1977-78 өөредилге чылы—Шагаан-Арыг № 2 ортумак школазының башкызы Ооржак Лопсановна Бапый-оолга база онзагай чылдарның бирээзи. Ол башкылап ажылдаа-ла үжен чылче кирип турар. Ол бо хүннерде 8«а» класстың удуртукчузу болгаш биология болгаш география башкызы.

— Бичии чаштарны өөредир, кижизидер ажылга баштай ажылдап эгелээн үемни бо хүннерге деңнээр аргам чок. Ынчан класстар эвээш, өөреникчилерниң саны чедишпес, өөредилгениң ажык-дузазын ада-иелер безин орта билбес боор чүве болгай. Оон аңгыда кыдыраап, ном ховар. Бергезин чугаалааш-даа канчаар. Ынчалза-даа боттарының шилип алган мергежилинге бердинген башкылар ол бергелерге торулбас, өөредилгениң шынарын экижидер дээш чаа-чаа аргаларны дилеп тып турган бис—деп, Ооржак Лопсановна чугаалап олурар.

Башкылап ажылдаа-ла үжен чылдың иштинде көрүп турар башкының арга-дуржулгазы байлак. Ол чаңгыс-даа кичээл халас эртпезин дээш бүгү-ле арга-мергежилин ажыглап турар. Ооң уламындан эрткен-даа, ооң мурнундагы-даа өөредилге чылдарында Ооржак Лопсановнаның башкылаан эртемнеринге өөреникчилер чүс хуу өөредилгелиг болуп турган.

Дуржулгалыг хоочун башкы Ооржак Лопсановна Бапый-оолдуң кижизиткен өөреникчилерин кым санап төдер боор! Ол хөй санныг кижилер бо хүннерде республиканың янзы-бүрү булуңнарында ажылдап, башкызы О. Л. Бапый-оолга четтиргенин илередип чоруур.

Коммунист Ооржак Лопсановна Бапый-оолдуң ол кызымак ижин партия болгаш чазак бедии-биле үнелээн. Ол ленинчи юбилей медалының эдилекчизи, Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы.

Д. ЧЫДЫМ.

ЧУРУКТА: О. Л. Бапый-оол өөреникчилер аразында.

В. АМЫРНЫҢ фотозу.

ЭРТЕМЧЕ АЛДЫН ДҮЛГҮҮРНҮ БЭЭРЛЕР

«Башкы— келир үени чалап турар, эң-не берге болгаш харысалгалыг мергежил» деп, ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы Г. Береговойнуң чугаалаанын сактып олур мен. Башкы дээрге кижиниң ийиги ада-иези-дир. Ада-ие кижиге айдың черге чурттап, амыдыраар аас-кежикти шаңнаар, а башкызы амыдыралдың эжиктерин ажыдар алдын дүлгүүрнү — эртем-билигни айтып берип турар. Ынчангаш «а»-ны танып билген хүнүвүстен эгелээш, чуртталгавыстың сөөлгү шактарынга чедир амыдыралдың сургуулдары бис.

Чаш төлдүң баштайгы базымнары не кижиге эң-не өөрүнчүг, чаптанчыг болгаш уттунмас. Эртем-билигниң эге базымнарын кылып, ара-соора ужуглеп номчуп, баштайгы «бештерни» алгылааныывыс — боттарывыска кайын уттунар деп. Туруп кылаштай берген чаш уругнуң холундан ээзиниң чедип алыры дег, бистерни башкыларывыс «ужуглелден» үндүр «четкеш», эртем-билигниң өске «өрээлдеринче» киирип каар. Оон эгелээш боттарывыстың базымнарывысты чүгле чурагайлар-биле эвес, а математиканың нарын формулалары-биле санап, кылажывысты амыдыралдың негелделеринге деңнеп ап чоруур бис. Тодаргайлаарга, В. И. Ленинниң «Өөренир, өөренир база катап өөренир» деп чагыы амгы үеде — эртем-техниканың деңшилгезиниң үезинде улам дээштиг, чугула.

Бо чүүлдү бижип олура, мени бижик-билигге өөреткен башкыларымны сагынмайн баар аргам чок. Оларга РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы Кызыл-уруг Кечил-оол, улус өөредилгезиниң тергиинneri Куулар Мартыва, Доңгак Сюндюп болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Төрээн дылымны хүндүлеп, оон чечен-мерген, уран-чаражып ажыглап билир кылдыр башкыларым мени өөреткен. Школачы тура-ла шүлүктер бижип эгелээн мен. Чогаал башкылары Д. Сюндюп, К. Кыстам биске улуг дузаны чедирип, литература бөлгүмүнүң органы «Баштайгы базым» деп хана солунну доктаамал үндүрүп турган.

Ленинградта Күрүнениң театр, музыка болгаш кинематография институдунга өөренип турдум. Бистиң профессорувус РСФСР-ниң улустуң артизи—Леонид Федорович Макарьев поэзияга кайгамчык ынак кижи. Кичээл бүрүзүн ыяап-ла шүлүктер-биле эгелээр, В. Шекспирниң сонеттерин курстуң студентилеринге үлеп бээр, а бистер оларны доктаадып алгаш номчуп турдувус. Кандыг-даа хөгжүм херекселинге ойнаарының мурнунда ону хөөн киирип алыр болгай. А бистиң башкывыс кичээл эгелээриниң мурнунда студентилерниң сагыш-сеткилин поэзияның күжү-биле көдүрүп ап турганын сөөлүнде эскерген бис.

Башкы — келир үениң чаякчызы болганда, а өөреникчи келир үениң чурттакчызыдыр. Ынчангаш башкы кижиниң харысалгазы улуг.

В. СЕРЕН-ООЛ.

ЧОГААДЫКЧЫ ЧҮТКҮЛ

Кызылдың № 2 школазының башкызы Фаина Тас-ооловна Манзанова эге класстарда орус дыл башкылап турар. Тыва уругларны орус дылга өөредир чаагай херекке ол ханы бердинген. Школага ажылдап эрттирген он тос чылдарның байлак дуржулгазы, башкының кезээде кыптыгып чоруур чогаадыкчы идепкейи, быжыг чүткүлү ооң адын мурнакчы башкыларның одуруунга киирген.

Ону шынап-ла бодунуң херээниң мастери деп болур. Класска кичээлдер үезинде уруглар-даа, башкы-даа чаңгыс аай сорулгалыг херекти бүдүрүп кылып, демниг ажылдап турарын эскерер бис. Кичээлге чалгаарап олурар азы ынай-бээр алаагып олурар кижи белен-не тывылбас. Башкылаашкынның методиказын ханы билир, башкылап турар эртеминге хамаарышкан чаа чүүлдерни доктаамал билип ап чоруур. Кызылдың педагогика институдун доозкан. Билиг бедидериниң курстарынга өөренип келген.

Бичии уругларны орус дылга өөредирде оларны сонуургадырынче улуг кичээнгейни салып турар. Уругларның кичээнгейин көргүзүг материалдары-биле хаара тудуп, бодунуң мурнунга салган сорулгаларын чедип ап турар. Кичээл бүрүзүнден уруглар чаа сөстерни хөйнү билип ап, сөс курлавырын байыдар. Мурнакчы башкының кичээлдеринге уруглар чогаал номнарындан солун чүүлдерни база билип ап, бот-тускайлан ажылдарга чаңчыгып турарлар.

Фаина Тас-ооловна башкылап турар эртемин эки билир, ону кылып шыдаар болгаш макталга төлептиг деп Кызыл хоорkүүскомунуң улус өөредилгениң килдизиниң аттестация комиссиязы санаан. Ынак херээнге бердинген чүткүлдүг башкыга ооң ажылдап турары башкылар коллективи чоргаарланып турар.

Н. ВАСИЛЬЕВ.

ЧУРУКТА: Ф. Т. Манзанова өөреникчилери-биле кады тур.
А. БЕЛОГОРСКИЙНИҢ фотозу.

ОЛАРНЫҢ ҮЛЕГЕРИ

Улуг-даа, биче-даа— кандыг-даа ажыл харысалгалыг. А башкы ажылы нарын-даа, эң харысалгалыг деп бодаар мен. Чүге дээрге биче чаштарның эртемче, амыдыралче базар салым-хуузун шиитпирлээр, аңаа башкылар улуг рольду ойнаар болгай. Ооң-биле кады кижини өөредип, кижизидери— хүндүлүг херек. Амыдыралче кирип, ис баштаны берген кижи бүрүзү-ле төрээн школазын, башкыларын, ылангыя А. Б-ни өөреткеш, төлептиг кылдыр кижизидип каан эң баштайгы башкызын утпайн сактып чоруур.

А мен база-ла ындыгларның бирээзи мен. 1945—1946 чылдарда амгы Бай-Тайга районнуң Бай-Тал эге школазының белеткел клазынга өөренип турдум. Дайын чаа-ла доозулган, берге үе турган чүве. Сагылга-чурум-даа, өөредилге-даа шыңгыы турган. Үжүк-бижикке болгаш төлептиг, чаңгыс аай сагылга-чурумга өөредип каан эң-не баштайгы башкым — Бадан Авыдаевич Салчак. Ону кажан-даа утпастыр мен. Башкымның ачызы-биле үжүк-бижикке өөренип алганымны ам кээп сактырымга, караңгыга чоруп-чоруп, хаяалыг хүн көргеним дег боор-дур ийин. Ооң баштайгы өөреникчилери чүгле мен эвес, та чеже! Хоочун башкывыс Бадан Авыдаевичиниң өөреникчилери ам күш-ажылы-биле амыдыралды каастажып кирипкен; өг-бүлелиг, ажы-төлдүг апаргылааны кайы хөй. Олар база-ла башкызын хүндүлел-биле адап, четтиргенин сөглеп чоруурлар.

Эртем-билиин харам чокка хайырлаан, кижизиткен оон өске-даа башкыларымны утпас мен. Оларның төлептиг үлегерин эдерип, башкы болур күзелимни боттандырдым. Ам эге класстар-биле 22 чыл дургузунда ажылдап чор мен. Арга-дуржулгамны бодум чүү деп чугаалаар деп мен ам. Бистиң амыдыралывыс шапкыны-биле бурунгаар чылып орар чүве болганда, методикага өскерилгелер тургулаары чугаажок. Чаа чүүлдерни номчувушаан, кады ажылдап турар эш-өөрүмнүң арга-дуржулгазын шиңгээдип ап, «сентенип» чорбас болза амыдыралдан кижи чыдып каар...

Бергелерге таварышкаш, башкыларымны бо-ла сактып кээр-дир мен. Оларның чагыг-сүмези, төлептиг үлегер-чижээ кижини хей-аът киирер боор-дур.

Б. КЫРГЫС.

Эрзин районнуң Нарын ортумак школазы.

БИР ЧУРУКТУҢ ТӨӨГҮЗҮ

Чурук тырттырып өөренип алган үемден бээр хөй-хөй кижилерни, янзы-бүрү болуушкуннарны тырттырып келдим. Дыка хөй чуруктар чылза-чылза, кал-даа альбом иштинче четкен. Хууда амыдырал-биле холбашкан эң-не үнелиг чуруктарның аразында бир чурук бар. Бөлүк өөреникчилер бир-ле улуг альбомну улуг сонуургал-биле көрүп, шупту стол кырынче ээге берген турарлар. Оларның бирээзи альбомну ажып берип, өөрүнге көргүзүп олурар.

Бо дээрге Кызылдың № 2 школазында организастаттынган «Эге базым» деп уран чогаал бөлгүмүнүң киржикчилери-дир. А оларның көрүп олурар альбомунда бөлгүмнүң киржикчилериниң бижээн шүлүктери киирген.

«Эге базым» бөлгүмнүң организастаттынып тургустунганы болгаш ооң чыл бүрүде үзүктел чок ажылдап келгени—Тываның хоочун башкыларының бирээзи Агрепина Константиновна Конгарованың ады-биле сырый холбашкан. Ол улуг класстарның өөреникчилерин чечен чогаалга хандыкшыдар, оларны бөлгүмче хаара тудар дээш эвээш эвес ажылдарны чорудуп, бодунуң дыка хөй үе-шагын аңаа тураскааткан. Ылангыя орус, тыва дылдарга шүлүктер бижиирин оралдажып эгелеп чоруур өөреникчилерге Агрепина Константиновнаның чедирген дузазы, салдары улуг. Орус, тыва болгаш өске-даа улустарның поэзиязының, чечен чогаалының сураглыг, харын-даа классиктиг апарган чогаалдары-биле школачылар бо бөлгүмге хөйнү-биле танышканнар. Оон аңгыда боттарының бижээн баштайгы шүлүктеринге үнелелдиг азы критиканы база маңаа дыңнаннар. «Эге базымга» эки деп демдеглеттинген шүлүктер элээн үе эрткенде «Тываның аныяктары» солунунуң арыннарынга безин көстүп кээп тургулаан.

1967—68 өөредилге чылында бистиң кижизидикчи башкывыс Агрепина Константиновнаның удурткан бөлгүмнүң киржикчизи болуп, хөй солун чүүлдерни билип алыр аргалыг болган мен. Мээң чечен чогаалга, журналистикага сонуургалым чогум-на ынчан эгелээн. Бөлгүмнүң ээлчеглиг кичээлдеринге ооң мурнундагы киржикчилериниң — Чкалов Мандыынчының, Дангыт Чыдымның, Клара Лудунуң, Чадамба Ооржактың болгаш өскелерниң-даа бижээн шүлүктерин чаңгыс черде чыгган альбомдан номчуп турдувус. Демги үстүнде чугаалааным чурукту чогум-на ол үеде бистиң бирээвис тырттыргаш, тураскаалга арттырган.

Конгарова башкы «Эге базым» бөлгүмнү пенсияже үнгүже чедир-ле удуртуп келген. Оон кижизиткен оолдар, кыстары дегере-ле шүлүкчүлер, чогаалчылар апарбаза-даа, чечен чогаалга сонуургалы улам ханылаан, хөй-хөй кайгамчыктыг чогаалдар-биле таныжарын уламчылап чоруурлар.

Школачы чылдарывыста киржип турганывыс бөлгүмнүң, оон удуртукчузу Агрепина Константиновна Конгарованың дугайын бистер шуптувус чылы-биле сактып чоруур бис.

«Эге базымның» ажылы ам-даа уламчылап турары өөрүнчүг.

Хенче-Кара МОНГУШ,
журналист.

УТТУНДУРБААН

Сентябрьның алдын хүнү хүлүмзүрүп,
Сеткилимни чассыткан дег, хүннеп
турда,
Сумка чүктеп эгиннепкеш, школаже
Сууду баскаш чорупканым
уттундурбаан.
Коңга даажы кыңгырт кылдыр эде
кааптар
Коридор ээп, шимээн дааш чок чыдып
кадыр.
Ыткыр тода тайылбырлаан башкы үнү
Ыржым турган класс орта
дыңналгылаар.
Өөреникчи уругларның демир-ужүү
Өрү-куду девиржээн дег маңнай бээрге,
Аккыр саазын кыдыраашка ынча-мынча
Арай далаш одуруглар шуушкулаар...
Эмдик холга демир-ужүүн эптиг сүргей
Ээлдек бодуун эргим башкым тутсуп
бергеш,
Адыр-дагыр үжүктерниң бижиир эвин
Айтып берип турганы мээ уттундурбаан.

А. ШОЮН.

САКТЫП ЧОР МЕН

Коңга күзүн кыңгырт дээрге,
Хоочун башкым сактып кээр
мен:
Курзук диштиг чаштар үнү
Кулаамга кээп уюкталыр.
Улгаткыже оруп келген
Партамны бодап кээр мен.
Уйун чажын меңээ дээртпес
Баштак уруг көстүп кээр-
дир.
Угаанымга билиг сиирген
Школамның залында
Эжиктерин токкуладыр
Эргим башкым басканыг-
даа...
Эртем-билиг кокпазынче
Чассыг оглум үдеп тура,
Эрте берген чашкы шаамны
Сактып кээрим албан,
башкым.
Чараш, шоваа шырайыңны
Үе маңы ебудузаа-даа,
Чалыы шааң-на хевээр
кылдыр
Үргүлчү-ле сактыр-дыр мен.
Алды хемни, чеди сынны
Ажып эрте берзимзе-даа,
Амыдырал школазын
Ам-даа хевээр өөренмишаан
мен.

Н. ООРЖАК.

Чоргаарланыр мен

Кала-даа чораанымда өөрүп четтиргенимни илередиксээр кижим бар. Ол дээрге мээң ынак башкым, композитор Алексей Боктаевич Чыргал-оол-дур. 1961 чылда Кызылдың уран чүүл училищезинге композитор салбырынга өөренип кирип тургаш, башкым-биле бир-ле дугаар таныжып, бодумнуң баштайгы чогаалым болур «Айлаң кужум» деп ырны көргүстүм. Башкы ырны ээлгир холдары-биле фортепианога ойнай бээрге, төрээн черимниң каас-чаражы, аңнар-куштарның ырлажыры шынап-ла караамга көстүп, кулаамга дыңналып келген дег сагындырган. Оон эгелээш башкымның мээң амыдырал-чуртталгамга чедип алыр дээн сорулгамга кайы хире улуг үлүүн кииргенин, кажан-даа каяа-даа чораам сактып кээр мен. Алексей Боктаевич мээң нота эки билбес тургаш бижээн баштайгы ырымны ойнап, өөредип, харын-даа эдип, чазап тургаш, ынчаар өөредип кагбаан болза, мээң хөгжүмге өөренир күзелим өжүп болур турган.

Улустуң чогаадылга базыңынга ырлар хүлээп алыр комиссияга бот-тывыңгыр композиторларга болганчок-ла арга-сүмезин кадып, кандыг-даа чогаалды «диргизип» эккээр хуулгаазын кижилерниң бирээзи.

Ынчангаш мээң изиг күзелимниң баштайгы, эге чадазын салып, бодунуң эртем-билиин, хөгжүм чогаалды бижииринге уран талантызын харам чокка берип чорууру дээш башкымга өөрүп, чоргаарланып чоруур мен.

Д. ХҮРЕШ-ООЛ,
композитор.

АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРИН СОНУУРГАШКАН

Бистиң аалчыларывыс

Найысылал Кызыл кандыг-даа үеде келген аалчыларын уткуп ап, чылыг хүлээп, чымчак сөзүн чугаалап аъткарар. Бүгү тыва херээженнерниң VIII съездизи сентябрь төнчүзүнде болуп эрткен. Оон делегаттарын, аалчыларын уткуп, хүлээп алырынга кызылчылар баш бурунгаар-ла белеп турган. Хоорайның бүдүрүлге, албан организация черлериниң коллективтеринге съездиниң делегаттары районнар аайы-биле бөлүктелгеш чедип, сеткил-сагыжының хайызындан чугаалажып, оларның ажыл-ижи-биле танышып, экскурсиялааннар.

Чөөн-Хемчик — республиканың база бир хөй чурттакчылыг районну. Бо удаада ол районнуң делегаттары бистиң солуннуң аалчылары болган. Оларның арызында кандыг-даа ажыл-мергежилдиг кижилери бар. Теве-Хая, Чыраа-Бажы, Чыргакы, Хайыраан суурларда херээженнер чөвүлелдериниң даргалары Сат Севээч, Тас-Уруг Куулар, Чечекмаа Сарыглар, Чечекмаа Куулар, хамааты байдалының актыларының бижилгезиниң район бюрозунуң эргелекчизи Дарый Саая, садыгжы Тамара Яковлева, «Сүт-Хөл», «Алдан-Маадыр» совхозтарда мал эмчилери Зинаида Сат, Чаймаа Шожал, фельдшер Александра Соломатова, Хөндергейде агитквартира даргазы Моңгуш Долчун, К. Маркс аттыг совхозтуң хову бригадазының повары Ондар Кызылдаа, херээженнер шимчээшкининиң активчилери Екатерина Харлыг, Мария Сангы-Бадыраа дээш өске-даа партия, совет ажылдакчылары делегация-биле кады келген.

Тываның дыл, литература болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институдунуң дыл-бижик секторунуң эргелекчизи, филология эртемнериниң кандидады Зоя Борандаевна Чадамба редакцияга болган аяк шайлыг ол чугаалажылгага олурушкан.

Чөөн-Хемчикте 16 муң ажыг херээженнер ажылдап, чурттап турар. СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, район мурнунда салдынган сорулгаларны шиитпирлежир чаагай херекке оларның киирип турар үлүү улуг. Район төвү Чадаана хоорайның бүдүрүлге, албан организацияларында болгаш ооң суурларында херээженнер чөвүлелдери хөй-ниити амыдыралының көскү черин ээлеп турар. Хоорай, суурларда агитквартираларны дамчыштыр херээженнер чөвүлелдери чон ортузунга идей-кижизидилгелиг, культура массалыг ажылдарны калбарткан.

Сөөлгү үеде Чыраа-Бажы суурда херээженнер чөвүлелиниң ажылы көскү экижээн. Ында чөвүлелдиң даргазы Тас-Уруг Куулар бистиң айтырыгларывыска харыылавышаан, ажылының байдалын чугаалаан. Херээженнер чөвүлели ангы-ангы мергежилдиг 20 ажыг активчилерлиг, суурда 16 агитквартира бар. Чөвүлел бүдүн чылда чорудар планын чогааткаш, чыл эгезинде бадылаан, ол ёзугаар ажылдаар. Агитквартиралар база тускай ажыл планныг.

Ниитиниң малынга чем белеткээр ажылга 280 ажыг кижи хаара туттунган. Ол чугула херекке агитквартиралар база идепкейлиг киришкен. Бир агитквартира-ла 15 тонна сиген белеткээр хүлээлгелиг. «Чечек» агитквартира 35, «Аян» 30 тонна сиген белеткээш тиилекчилер болуп, совхозтуң дирекциязындан шаңнал, макталды алган.

— Октябрьның 60 чылының юбилейинге тураскааткан уран шевер кылыгларның район делгелгезинге ийиги черни ап, мактаткан бис—деп, Тас-Уруг Бора-Хоевна чугаалады. — Ылангыя Чыраа-Бажы суурда национал эт-херексел кылыр, идик-хеп даараар пенсионер угбалар хөй. Оларның уран кылыгларын жюри комиссиязы улуу-биле үнелээн. Боттывынгыр уран чүүл талазы-биле олар база-ла чыдып калбайн турар, юбилейге тураскааткан район көрүлдезинде олар ийиги черни алганнар.

Районга ниитизи-биле айда 120—130 уруг төрүттүнүп, өзүлде улуг дээрзи чугаалажыышкын үезинде демдеглеттинген. Чүгле «Чыраа-Бажы» совхозта Маадыр-иелерниң саны 12, ниити районда 78 кижи. Уруг-дарыг кижизидилгезиниң, аныяктарны мал ажылынче хандыкшыдар, кыстарны механизаторладыр, арага дарыжже хандыкшыыр, төлеп чок ийи-чаңгыс херээженнер дугайында болгаш арыг-шевер, ажы-чаш кижизидилгезиниң дугайында чугаалажыышкын үзүлбейн-не турган.

Солун үндүрүлгезинге, ооң кедээ болгаш ажылчын корреспондентилери-биле ажылынга база чамдык үнүп турар материалдарга, арыннарга, булуңнарга хамаарыштыр аалчылар сонуургаан айтырыгларын журналистерге салып, тодаргай харыыны алганнар.

«Шевер-кыстың» булуңунуң хөңүвейн турарынга аалчылар таарзынмааның илереткен. Редакцияның талазындан шүгүмчүлелди чүүлдүг деп хүлээгеш болгаш моон соңгаар каттышкан күш—чүгле Чөөн-Хемчик районнуң эвес, республиканың булуң бүрүзүнде херээженнер активи-биле кады «Шевер-кыстың» булуңун бедик утка-шынарлыг, солун кылдыр үндүрерин дугурушкан.

С. ТАС-ООЛ.

ЧУРУКТА: ужуражыышкын үезинде.

УЛУГ ОКТЯБРЬНЫҢ 60 ЧЫЛЫНГА УТКУШТУР

ССРЭ-биле найыралдың даштыкы ниитилелдериниң болгаш совет хөй-ниитиниң төлээлекчилериниң Улуг Октябрьның 60 чылынга тураскааткан ужуражыышкыны Москвага сентябрь 29-та доозулган. Бүгү диптерниң хөй-ниитизиниң төлээлекчилери болур оон киржикчилери оларның чурттарының болгаш улустарының салым-чолунга Улуг Октябрьның бүгү делегейге төөгүлүг ужур-дузазын боттарының чугааларынга онзалап демдеглеп, СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң тайбыңга ынакшылдыг ленинчи даштыкы политиказын бедик-биле үнелеп көргеннер.

Эш Л. И. Брежневке чоруткан чагаазынга ужуражыышкынның киржикчилери найырал болгаш бот-боттарын билчир чорук дээш шимчээшкинни улам ынай калбартырынга бүгү күштерин оларның үндүрерин, делегейниң дүшкүүрлүг чоруунуң чавырлыышкынын болдурбазынче чүткүп турар чепсекти эндере бүдүрериниң болгаш «соок дайынның» камгалакчыларынга улам идепкейлиг-биле удурланырын бүзүреткеннер.

Ужуражыышкынның киржикчилери нейтроннуг бомбаны болгаш чалгынныг ракеталарны бүдүрер дээн АКШ-тың планнарын шиитпирлиг-биле буруу шаапкан болгаш өлүмнүң от эрээтаазыг чепсээн хоойлудан дашкаар тургузарын негээннер.

АКЫ-ДУҢМА ХАРЫЛЗААЛАР

Совет эрге-чагырганың чылдарында Молдавияның чедип алган бүгү чүүлдери бистиң чуртувустуң улустарының акы-дуңмалышкы өг-бүлезинге боттанган. Ону ССРЭ-ниң УАЧД-ге республиканың хүннеринге тураскааткан байырлыг кежээге онзалап айыткан.

Совет эрге-чагырганың чылдарында Молдавияга үлетпүрүнүң 600 улуг бүдүрүлге черлери тургустунган. Оларны тургузарынга бүгү чурт киришкен. Москваның хөй-ниитизиниң төлээлекчилери кежээге чүве чугаалааш, найысылалдың күш-ажылчы коллективтериниң республиканың ажыл-ишчилери-биле чыл бүрүде улам-на быжыгып турар харылзааларының дугайын чугаалап, оларга СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин, онгу беш чылдың онаалдаларын боттандырарынга улуг чаа чедиишкиннерни күзээннер. Кежээге Москваның болгаш Молдавияның эртемденнериниң, литература болгаш уран чүүл ажылдакчыларының чогаадыкчы кады ажылдажылгазының, социалистиг акы-дуңмалышкы культураларның үре-түңнелдиг байлакшыдылгазының чайынналчак чижектерин айыткан.

Республиканың муң-муң ажылчыннары, тараа шөлдериниң болгаш фермаларның ажыл-ишчилери «Беш чылдың ийи чылының планын—Улуг Октябрьның 60 чылынга чедир» деп юбилейлиг ээлчегге киришкен. Молдавияның Компартиязының ТК-зының секретары И. П. Калин, республиканың делегациязының өске-даа кежигүннери ол бедик хүлээлгени хөй коллективтер ам ажыр күүседип болгаш ам чаа, бедиткен хүлээлгелерни алган деп демдеглээн. Бүгү совет кижилер-биле бир демей, Молдавияның ажылчы чоннары ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилелин изиг-биле чүүлдүгзүнүп көргеннер.

Молдав ССР-ниң төлээлекчилеринге ССРЭ-ниң УАЧД-ниң хүндүлүг дипломун болгаш алдын медалын тывыскан.

Республиканың профессионалдыг артистери болгаш боттывынгыр коллективтери москвачыларга боттарының уран чүүлүн көргүскеннер.

ЮБИЛЕЙНАЯ КУДУМЧУДА

КАНТЕМИР. (Молдав ССР). СЭТА-ның корреспондентизи Е. Тищенконуң дыңнатканы болза: Плопь дээр молдав суурнуң чурттакчыларының 58 өг-бүлези хары угда чаа квартираларның дүлгүүрлерин алган. Чаа микрорайоннуң Юбилейная деп кол кудумчузунга ол черниң «Цыганка» деп совхоз-заводу оларга дөрт каът ийи бажыңны тудуп берген.

Ол кедээ кудумчу хоорайның мырыңай ылгалбас. Асфальтылаттынган делгем кудумчуну дургаар хөй каът бажыңнар бедип үнген. Оларда сугну, газты, электриги, төп одалганы киирген. Ортумак школаның болгаш уруглар комбинадының бажыңнары ында база бар. Суурнуң тударының кол планын ёзугаар Юбилейная кудумчуну садыг төвүнүң тудуу-биле доозар. Культура бажыңын, аалчылар бажыңын, ресторанны болгаш амыдырал хандырылга бажыңын беш чылдың төнчүзүнге чедир тудуп доозар. Кожазында Тайбың кудумчузунда чаңгыс каът таарымчалыг кылдыр туттунган чуртталга бажыңнары чечектер болгаш ногаан үнүштер-биле шиметтинген. Гагарин кудумчузунда чараш болгаш эки туттунган хөй бажыңнар база бар.

Виноград өстүреринге болгаш ону болбаазырадып кылырынга тускайлаттынган ажыл-агый чыл бүрүзүнде чуртталгага бажыңнарның база социал-культура тудуунга 250 муң рубльди үндүрүп турар. Совхоз-заводтуң акша-хөреңгизи-биле туткан бажыңнарда «Цыганкада» бүгү ажылдап турарларның үштүң бир кезии азы 200 өг-бүле чурттай берген.

МУЗЫКАНЫҢ ДЕЛЕГЕЙ ХҮНҮ

Октябрь 1—Музыканың делегей хүнү. Ол байырлал кончуг анияк—ону чүгле 1975 чылдан бээр ЮНЕСКО-нуң Делегейниң музыка чөвүлелиниң шиитпирин ёзугаар демдеглеп эртирип келген.

— Бо чылын Музыканың делегей хүнү Совет Эвилелинге Улуг Октябрьның 60 чылын демдеглеп эртирери-биле болуп эртер. Ол болза Советтер чуртунуң хөй националдыг культуразының чедиишкиннериниң көргүзүү болур.

Москваның эң дээре залдарынга байырлалга тураскааткан совет музыканың концерттери болгулаар. Ол концерттерге ССРЭ-ниң Күрүнениң үлегерлиг симфония оркестри, Улуг Театрның скрипкачылар ансамбли, «Пионерия» деп хөйнүң ырызының студиязы, сураглыг ыраажылар, инструменталистер киржир. Музыка хүнүнге таварыштыр концерттерни Киевке, Минскиге, Алма-Атага, Новосибирскиге, өске-даа хоорайларга организастап чорудар—деп, СЭТА-ның корреспондентизинге ССРЭ-ниң Композиторлар эвилелиниң совет музыка пропагандалаар бүгү-эвилел бюрозунуң удуртукчузу, композитор К. Хачатурян чугаалаан.

делегей бо хүннерде

тайылбырлал **болуушкуннар**

ТАЙБЫҢ, ДЕПШИЛГЕ ДЭЭШ

ПРАГА. (СЭТА). Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл ою-биле холбаштыр Студентилерниң делегей эвилелиниң секретариады медеглел парлап үндүрген. Октябрьның социалистиг Улуг революциязы болза делегейниң хөгжүлдезинге улуг салдарны чедирген болгаш кижи төрелгетенниң төөгүзүнге чаа үени ажыткан болуушкун болур деп ында айыткан. 30 чыл дургузунда туруп келген үезиниң иштинде баштайгы социалистиг күрүнениң чедиишкиннери ниитилел амыдыралының бүгү талаларынга төөгүде көстүп көрбээн хөгжүлдени социализм боттандырган деп фактыны бадыткаан.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл ою-биле холбаштыр Студентилерниң бүгү-делегей эвилелиниң секретариады депшилгелиг бүгү студентилерни болгаш студентилер организацияларын улустарның тайбың, чепсекти дүжүрери, делегейниң айыыл чок чоруу, кады ажылдажылга, национал хамаарышпас чорук болгаш социал депшилге дээш антиимпериалистиг ниити демиселинге студентилерниң киржилгезин улам күштелдирери-биле ол хүннү демдеглеп эртиреринче кыйгырган.

М. Вильнерниң медеглели

РИМ. (СЭТА). Израильдиң Компартиязының Чиңгине секретары М. Вильнер Ливанның мурнуу чүгүнде аткылажыышкынны соксатканы-биле холбаштыр парлалгага медеглел кылган. Делегейниң хөй-ниитизиниң негелдези-биле Израильдиң чазаа Ливанның девискээринден бодунуң шериглерин үндүрер ужурга таварышкан деп, ол айыткан. Америк империализминиң илдең-не деткимчези-биле израиль шериглерниң Ливанче халдап киргени ол чурттуң мурнуу чүгүнге дайын чорудулгазының өөскээнинин кол чылдагааны болган. Ындыг янзылыг хөделиишкинниң сорулгазы болза чүнүң-даа мурнунда удурланыышкынның палестин шимчээшкининге согуглу таварыштырары, араб болгаш делегей ареназынга Палестинаны хостаарының организациязының туруштарын кошкадыры болган.

Чоокку Чөөн чүк айтырыын шиитпирлээриниң херээнге Палестинаны хостаарының организациязының болгаш араб күрүнелерниң талазындан америк империализмге база израиль агрессорларга дүжүп бериишкиннерни чедип алырынче чүткүп турар Бегинниң чазааның база ооң океан ындында камгалакчыларының талазындан боол болур чаа шериг чөңгээлээшкиннеринге удурланып, М. Вильнер шиитпирлиг-биле сагындырган.

Палестинаның араб улузунга шериг азы политика-даа талазы-биле кандыг-даа албадаашкыннар Палестинаның араб улузун болгаш ооң хоойлу ёзугаар төлээлекчизи болур Палестинаны хостаарының организациязы бодунуң хамаарышпас күрүнезин тургузуп алыр эргезинден ойталадып шыдавас деп, ол айыткан.

Ол кавының бүгү улустарының болгаш күрүнелериниң эрге-ажыктарынга дүгжүп турар Чоокку Чөөн чүкте демиселди чөптүг таарыштыр шиитпирлээриниң чаңгыс оруу болза Палестинаның хостаарының организациязы-биле катай бүгү сонуургалдыг талаларның киржилгези-биле Женеваның тайбың конференциязының ажылын катап эгелээри болур деп, ИКП ТК-ның Чиңгине секретары онзалап демдеглээн.

Палестина айтырыын дайын аргазы-биле «шиитпирлээр» дээн Бегинниң чазааның оралдажыышкынын шыңгызы-биле буруу шаапкаш, Ливанга удур израиль дайынзырактарның чаа чөңгээлээшкиннерин чайладыр дээш, Чоокку Чөөн чүкке чөптүг болгаш быжыг тайбыңны тургузар дээш демиселге сырый каттыжарынче Израильдиң тайбыңга ынакшылдыг бүгү күштерин М. Вильнер кыйгырган.

Чавырлыышкынның кол угланыышкынында

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА-ның корр.). Ядролуг дайынның айыылын чайладыры дээш демиселге, совет чаа саналдарны тодаргай, боттуг программа кылдыр санап көргеш, КНО-нуң Кол Ассамблеязының XXXII сессиязының киржикчилери оларны улуг кичээнгей-биле өөренип көрүп турар. Делегейниң дүшкүүрлүг чоруунуң чавырлыышкынын ханыладыр болгаш быжыглаар дугайында декларацияның болгаш ядролуг дайынның айыылын чайладыр дугайында резолюцияның төлевилелдеринде делегей ниитилежилгезиниң мурнунга салдынган чугула айтырыглар болгаш соңгаарладып болбас сорулгалар сессияда боол турар ниити политиктиг дискуссияның кол угланыышкынын тодараткан.

Чепсекти эндере бүдүрерин соксадыры болгаш чепсекти дүжүрери чавырлыышкын политиказының улам ынаар чедиишкиннеринге болгаш ол чорудулганы быжыг шинчилиг болдурарынга онза ужур-дузалыг болур деп, ПУР-нуң даштыкы херектер министри Э. Войташек медеглээн. Ону барымдаалааш, Польша Улус Республика Совет Эвилелиниң идип үндүрген боттуг чаа саналдарын шуут база долузу-биле деткип турар.

Делегейниң дүшкүүрлүг чоруун быжыглаар талазы-биле ССРЭ-ниң, социалистиг өске чурттарның, тайбыңга ынакшылдыг бүгү күрүнелерниң чедиишкиннериниң үндезини болгаш баштайгы негелдези болза Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилелгези болган деп, ПУР-нуң даштыкы херектер министри онзалап айыткан. Ол тиилелге делегейниң салым-чолунга кызыгаар чок болгаш хөй талалыг салдарны көргүскен. Делегей харылзааларынга төөгүлүг өскерлиишкиннерниң, делегейниң дүшкүүрлүг чоруунуң чавырлыышкынының чорудулгазын хөгжүдеринге база быжыглаарынга эге үндезинни салган тайбың кожа-хелбээ дугуннаашкынның ленинчи политиказын кижи төрелгетенге Улуг Октябрь берген.

ГФР-ниң даштыкы херектер министри Г.-Д. Геншер Чөөн болгаш Барыын чүктерниң арызында харылзааларга чавырлыышкын чорудулгазын быжыглаарын деткип саналдаан. ГФР биле Совет Эвилелиниң арызында харылзааларның эки хөгжүлдези Европага чавырлыышкынны боттуг болдурарынга бирги чергениң ужур-дузалыг деп, ол демдеглээн. «Ол харылзааларны бис улам ынай хөгжүдерин күзээр бис»—деп, ол онзалап демдеглээн.

Чепсекти долу болгаш бүгү ниити дүжүрерин боттандырары дээш саналдааш, стратегтиг шаап халдаашкын чепсээн кызыгаарлаар дугайында совет-америк чугаалажыышкыннарның чедиишкинниг доостуруун ГФР чугула ужур-дузалыг кылдыр санаан деп, министр демдеглээн.

Ядролуг чепсекти кызыгаарлаар болгаш чепсекти дүжүрер дугайында айтырыгның шиитпирлээри бистиң үевистиң эң чугула айтырыы болур деп, Румынияның даштыкы херектер министри Д. Маковеску онзалап демдеглээн. Улус бүрүзүнүң айыыл чок чоруу болгаш бүгү кижи төрелгетенниң салым-чолу оон хамааржыр. Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга талазы-биле чөвүлел хуралдың түңнел актызының чүүлдерин амыдыралга чайгылыш чок боттандырып чорударын ол саналдаан.

Массалыг узуткаашкынның чаа чепсээн ажылдап кылырын болгаш бүдүрерин чайладыр талазы-биле Совет Эвилелиниң күжениишкиннерин Шри Ланканың даштыкы херектер министри А. Хамид деткээн. Нейтроннуг бомбаны бүдүрерин эгелээр деп АКШ-тың планнары хөгжүп орар чурттарның болгаш бүгү кижи төрелгетенниң шыңгыы дүвүрээзинин болдурган. КНО-нуң хүлээлгези болза массалыг узуткаашкынның кандыг-даа чаа хевирлерин болгаш системаларын, оон иштинде нейтроннуг бомбаны бүдүрүп үндүрерин болдурбазы болур деп, ол чугаалаан.

В. МАТЯШ,
Г. ШИШКИН.

Колумбияга ажылчы чоннарның 24 шак дургузунда бүгү-ниити ажыл соксадыышкыны болган. Ону чурттуң Профэвилелдериниң дөрт эң улуг каттыжыышкыны организастап чоруткан. Ажыл соксатканнар ажыл төлевирин улгаттырарын, өртектерни доктаамал болдурарын, а ол ышкаш боттуг аграр реформазын болгаш 8 шактыг ажыл хүнүн доктаадырын негээннер. Олар ажылчыннарның эргелерин кызыгаарлап турарынга, эрткен чылдың октябрьдан бээр республикада күштүг боол турар шериг байдалынга удурланганнар. Эрге-чагыргалар ажыл соксадыышкынын «хоойлуга» удур деп чарлаан. Ооң киржикчилеринге удур солдаттарны болгаш полицияны ажыглаан. Оларның арызында болган демисел үезинде өлүрткеннер бар болган. 600 кижини тудуп хоругдаан.

ЧУРУКТА: ажыл соксадыышкынның киржикчизин полицейжиниң тудуп хоругдап турары.

АП—СЭТА-ның телефотозу.

Экономиктиг бергедээшкиннерниң чылдагааны

Элээн каш чыл дургузунда туруп келген экономиктиг берге байдалдан үнер деп оралдашкаш, «ниити рынок» чурттары хөй өрелерге дүшкен. Даштыкы чээлилер «ниити рынок» чурттарының даштыкы өрезиниң доктаамал өзериинге болгаш оларның төлевир балансызының доктаамал чедишпес чоруунга чедире берген. Чижээлээрге, 1976 чылдың марттан бо чылдың апрельге чедир Англияның даштыкы өрези чаңгыс чыл дургузунда 5,5 млрд. фунт стерлингиден 12,9 млрд. фунт стерлинг чедир дүрген өскен. «Юрополитик» деп экономиктиг бюллетеньниң дыңнадып турары-биле алырга, эрткен чылдың төнчүзүнде делегейниң сан-хөө организацияларынга Англияның өрези 8,8 млрд. фунт стерлинг, Италияның—15,9 млрд. доллар, Францияның —48,3 млрд. франк болган.

Бо чылдың баштайгы чеди айының дургузунда Европаның экономиктиг ниитилежилгезиниң чурттарында каң бүдүрүлгези 75,3 миллион тонна болган. Ол болза эрткен чылдың ол-ла үезиниинден 4,2 хуута эвээш. Ынчалза-даа ниитилежилгениң чамдык чурттарында каң бүдүрүлгези оон-даа артык кудулаан: Ирландияда—12,5, ГФР-де — 8,2, Люксембургта —7,7 хуута кызырылган.

Европаның экономиктиг ниитилежилгезиниң чурттарында амыдыралга херек бараннар өртээ өскен.

Албанның сан-түңнерин ёзугаар алырга, 1976 чылдың июльдан 1977 чылдың июльга чедир ол күрүнелерде өртектер ортумаа-биле 10,9 хуута өскен. Амыдыралга херек бараннар өртээ Италияда онза дүрген темпилер-биле өскен. Үстүнде айыткан үе дургузунда өртектер ында 18,7 хуута өскен.

Амыдыралга херек бараннар өртээ Англияда—17,7, Ирландияда — 14, Данияда—10,7, Францияда — 10,2, Бельгияда — 7,8, Люксембургта — 7,6, Голландияда — 7,2, ГФР-де—4 хуута өскүлээн.

Бо чылдың июльдуң төнчүзүнде Барыын Европаның «ниити рынок» чурттарында 5 миллион 685 муң ажыл чок кижини данзылаан. «Ниити рынок» комиссиязының Бонида бюрозунуң парлап үндүрген сан-түңүн ёзугаар алырга, ол чурттарда 1977 чылдың май айга дениээрге ажыл чоктарның саны 440 муң кижиге көвүдээн.

«Ниити рынокка» чурттуң киржилгезинге датчаннарның таарзынмас чоруу улгаткан. Данияның социологтуг шинчилелдер институттарының чоруткан хөй-ниитиниң санал-онал айтырыышкыннарының түңнелдери ол дугайын херечилээн. Бир эвес 1972 чылда чоруткан референдумга Европаның экономиктиг ниитилежилгезинге Данияның кирери дээш чурттуң чурттакчыларының 63 хуузу бадылаан болза, амгы үеде санал-онал айтырыышкынының түңнелдерин ёзугаар алырга, ол экономиктиг кызы бөлүктүң талалакчыларының саны 41 хуута чедир кызырылган. Оон-биле кады Европаның экономиктиг ниитилежилгезинге чурттуң киржирин удурланып турарларның саны доктаамал өзүп турар болгаш амгы үеде Данияның чурттакчы чонунуң хөй кезии болу берген.

«Ниити рынокка» Англияның киргени чуртка ёзулуг халап болган деп, парламент кежигүннери болур чөөн үзелдиг лейбористерниң 70 ажыг хуузун каттыштырып турар «Трибюн» бөлүүнүң ында парлап үндүрген медеглелинде айыткан.

«Ниити рыноктан» Великобританияның үнерин машина тудуунуң үлетпүрүнүң ажылдакчыларының каттышкан профэвилели негээн. Ол эвилелдиң хүрээлелинде бүдүн чартык миллион ажыг кижи бар. Европаның экономиктиг ниитилежилгезинге киржилге болза Англияның амгы экономиктиг бергедээшкиннериниң, чижээ, баштайгы негелдениң бараннарынга өртектиң соксаал чок өзүп турарының кол чылдагааннарының бирээзи болур деп, профэвилел кежигүннери боттарының хүлээп алган резолюциязында онзалап демдеглээннер.

(СЭТА).

Für das Menschenrecht auf Frieden
Stoppt Carters Neutronenbombe

ГФР. «Чепсекти эндере бүдүрерин соксадыр, нейтроннуг бомба соңээзин!» деп лозуң-биле барыын-герман хөй-ниитиниң калбак бөлүктери чурттуң янзы-бүрү хоорайларынга тайбыңны болгаш чавырлыышкынны камгалаарының чыскаалдарын эрттиргеннер.

Гамбургка, Бременге, Майнда-Франкфуртка, Мюнхенге болгаш өске-даа хоорайларга болган чыскаалдарга база митингилерге хөй муң кижи киришкен.

ЧУРУКТА: нейтроннуг бомбаны АКШ-ка бүдүрериниң планнарынга удурланган ат салыышкыннарын Эссенде чыып турары.

А. УРБАННЫҢ телефотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

Р. Фраерман
Школаже оруукка

Анна Мамедованың өөренип турган школазы хоорай кыдыында бедик-бедик дагларның эдээнге турган.

Аня Мамедова—казах уруг. Сес харлыында безин ооң дурт-сыны хензиг турган. Кара-кара карактарлыг, чараш өрээн чаъшчыгаштарлыг, а ында кызыл кожаа нөс аажок чырык кылдыр көстүр.

Өске өөрү-биле деңнээрге, Аняга өөренири берге болган, чүге дээрге орустап чугаалаары пат.

Ынчалза-даа ол орустап эки чугаалап өөренип алгаш, өскелерден артык кылдыр өөренирин кончуг күзеп чораан. Ынчангаш кичээлдерге ону мурнай кым-даа келбес.

Башкылар өрээлинде хапада шак сести айтып хаптары билек-ле, школаның чадазынга:

— Экии, Марья Ивановна! Мен чедип келдим, бо-дур мен!—дээш чиңге, хоюг үн дыңналыр.

Башкызынга Аня ынчаар илеткээр турган.

Агаар-бойдус кандыг-даа боорга: үргүлчү-ле дагда даштыг орукту эдере шынааже дүжүп бады кээр. Чаъстыг-даа турза, дискек караа четкилей бергилээр шөгжен хар чаап-даа турза, куштар безин хайларын чажыртыпып орар кончуг изиг-даа турда уругнуң үнү школаның чадазынга чер-ле дыңналбайн барбас.

— Экии, Марья Ивановна! Мен, Аня Мамедова, бо-дур мен.

Ынчалза-даа бир-ле эртен чаъстың кээп турган ол-ла оруу-биле шынаада хоорайже дүндүгүр шораан кара булуттар диргелип келген соонда шуурган дойлуп үнген. Хоорай кырында агаар илчирбелеп каап чүве дег каңгырткайнып-шыңгырткайнып, хөлзеп-дойлуп-ла эгелээн. Эң-не баштай куштар корткаш, уяларынче шимеш дээннер. Ооң соонда ыттар бажыңнар адаанче сыңы бергилээн. Чаш мыштар черже эглигилей бергилээрге, чаагай чыттыг ногаан бүрүлер ооң тоглап дүжүп тургулаан.

Хат ындыг кадыг-дошкун болган.

Марья Ивановна школаның эжиктерин болгаш соңгаларын шуптузун дээктеп каар дээш дүвүреп халып турган.

Башкы чада чанында үнүп келген ынак чараш ыяжынче сеткил хөлзеп көрүп турган. Ол дээрге бодунуң узун-узун сыптарында быжыы-биле олургулап алгылаан улуг-улуг бүрүлерлиг, дагның черин кырган дуву-дур. Шуурганга чүгле ол чааскаан эглиш дивейн турган. Ынчалза-даа ооң бүгү боду дагжап, черже будуктарын өскүнүп турган, а соң бүрүлериниң даажы хапалар өттүр безин чаңгыс башкыдан өске, кым-даа чок, ээн школа иштинге тода дыңналган.

Марья Ивановна өөреникчилер ол ындыг хүн чедип кээр деп бодаваан-даа. Кудумчу ээн куруг. Чүгле кандыг-бир бардам оолак оъу кеже халыырын оралдашкан. Ынчалза-даа хат ону ужур шаапкан, бөргүн хат, та кайнаар чүве аппарган.

Башкы хенертен соңга барында бир-ле кижиниң үнүн дыңнап каан. Башкы чадаже маңнап каан.

Хат ол-ла дораан ооң эгиннерин кодуртулеш кылдыр хөрүктепкеш, хапаже көрүндүр ээргиништепкен. Ынчалза-даа ол күш-биле хая көрнүп кээрге, чада чанында хензиг уруг турган. Ол холунда улуг даш көдүрүп алган болган.

— Бо-дур мен, чедип келдим!—деп, уруг чугаалаан.

Ол Аня Мамедова боон тур.

Арны куурарып калган, хат ооң чидиг кызыл өңнүг кожааларлыг кара-кара чаъшчыгаштарын үеп-дааң кылдыр үвүреннедип каапкан, ынчалза-даа хензиг күжүр шуурган өттүр серт чок базып келген.

— Бо аар дашты чүге экелдиң? Дүрген октавыт!—деп башкы алгырган.

— Хат мени хадып аппарбазын дээш өжегээр ап алдым. Кичээлден озалдап каарындан кортум, а хат чорутпайн турду, ынчангаш бо дашты үр-ле ап чордум. Мен Аня Мамедова, чедип келгеним бо ышкажыл. Холуң дүргеп суп—деп, бодунуң чүъгүн ышкынмас дээш күженмишаан, уруг чугаалаан.

Ол өйде башкы хат-биле мөгүлдешпишаан, Аня Мамедовага маңнап чеде берген, ону чыыра куспактапкан.

Ол-ла хевээр куспакташпышаан, ийилээн школаже утлапканнар, а дашты чада кырынга камныы сүргей салып кааннар.

Шуурган ам-даа шимээргевишаан.

Ынчалза-даа чаны-биле эрткен дуву улуг чаагай будуктарын оларның кырынга чаттыдыр маажым чайгавышаан, башкы-биле өөреникчини хаттан камгалап чоргаар турган. Шуурганга удур дендии дивейн туржур дээш аар дашты көдүрүп чораан бичии уругнуң шыдамыын дуб база магадаан.

Ол дуб боду база ындыг шыдамык болган.

«КАҢГЫВАЙ-МЕРГЕН»

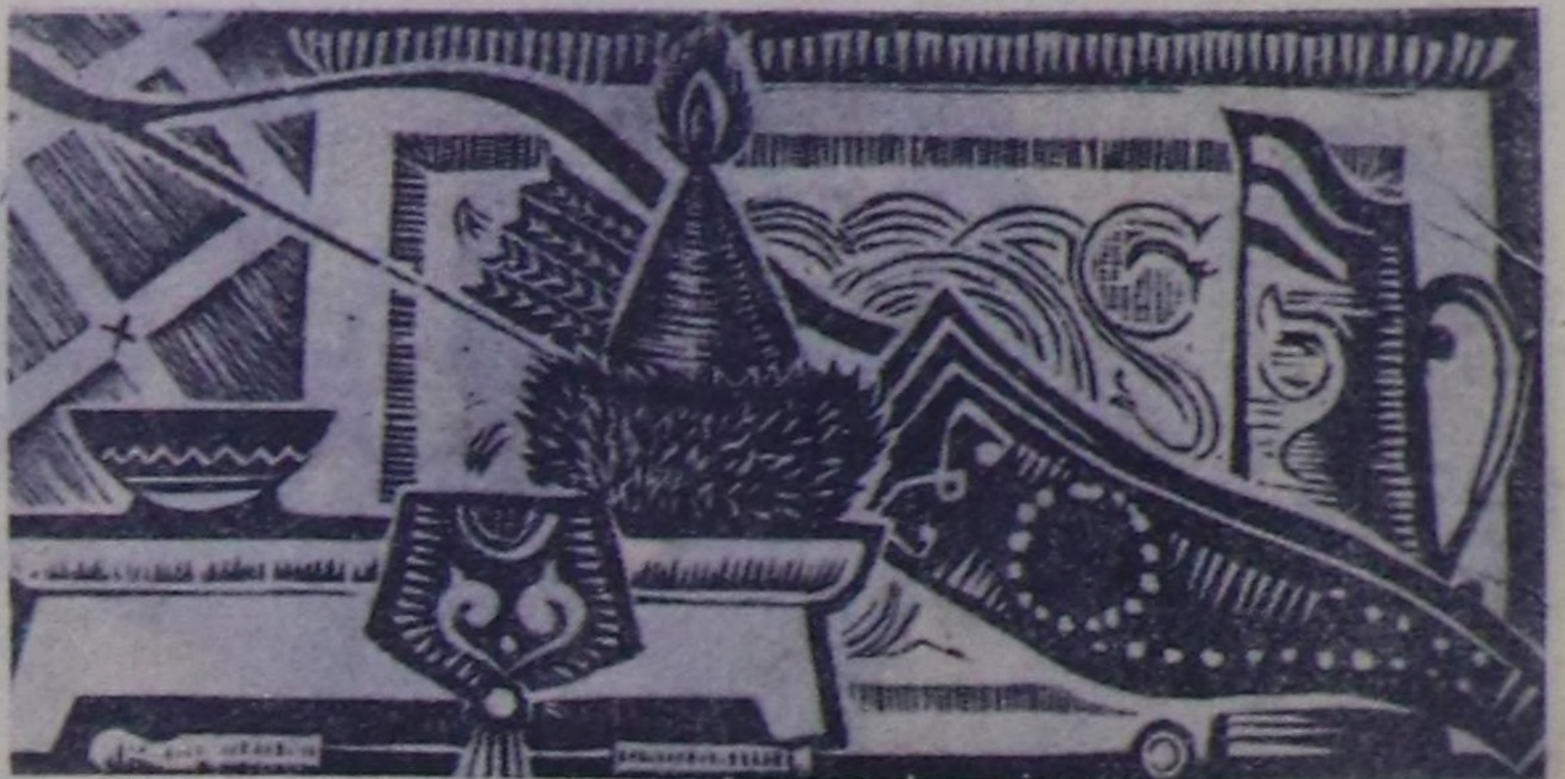

60 ШЫННЫҢ КОНКУРУЗУНГА

Москваның Суриков аттыг күрүнениң уран чурулга институдунда дөрт тыва студентилер өөренип турар бис. Товариштай Ондар скульптура факультединиң дөрткү курузунда, институттуң ректору, профессор М. Бондаренконуң мастерскаязында, Ортун-оол Ондар-оол уран чурулга факультединиң бешки курузунда сураглыг чурукчу Т. Салаховтуң, Мартай-оол Чооду станковая графика факультединиң сөөлгү, алдыгы курузунда чурукчу Г. Кибриктиң, а мен ном чуруп каастаар графика факультединде профессор болгаш чурттуң Москвада бичии уругларның ном үндүрер чериниң чурулга талазы-биле кол редакторы Б. Дехтеревтиң мастерскаязында түс-түс боон алган өөренип турар бис. «Шынның» номчукчуларынга бодумнуң диплом камгалаар ажылым боор «Каңгывай-Мерген» деп моол номнуң иштики болгаш даштыкы каасталгазындан үш чурукту бараалгаттым. Оларның эскизтерин кафедра болгаш академия бадылаан.

М. МОНГУШ.

ЧУРУКТАРДА: 1. Номнуң картын каастааны, 2. Тоолдуң маадырларының ужуражылгазы. 3. Каңгывай-Мергенниң тиилелгези.

Чураанындан В. АМЫР дүжүрүп тырттырган.

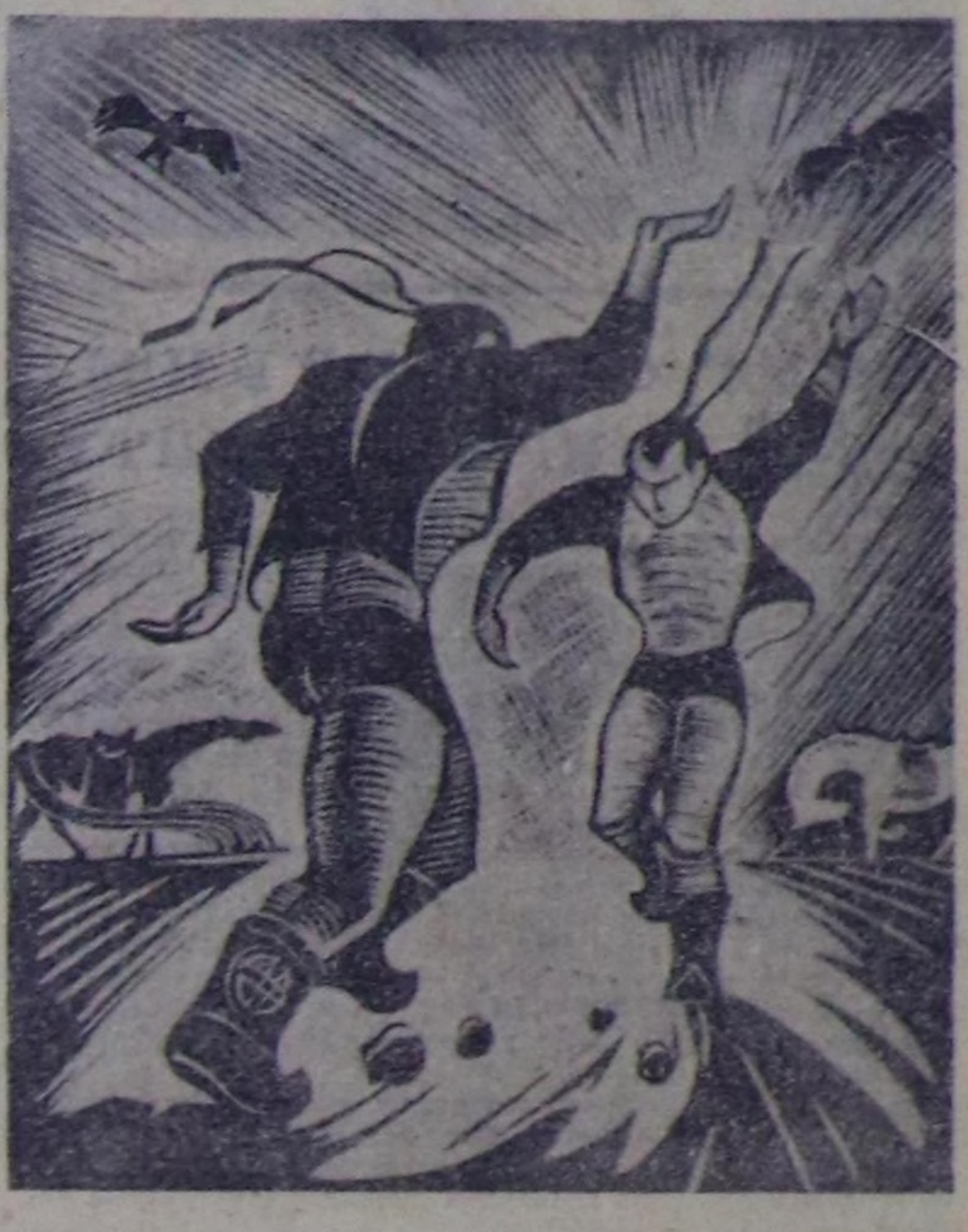

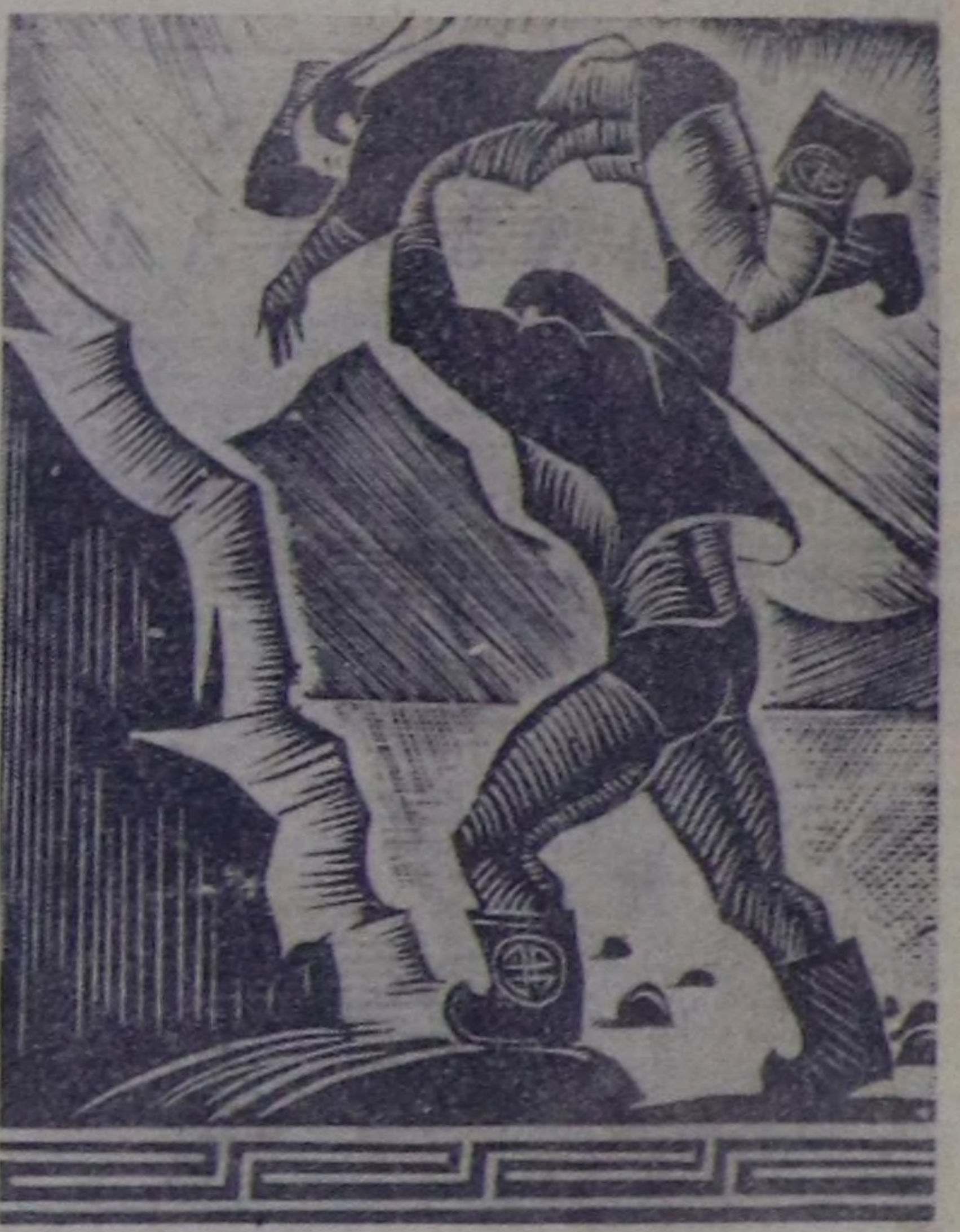

Чогаалчылар—көдээ ишчилерге

КАЛБАК ДЕЛГЕМ ТЕС-ХЕМНЕП

Кайгамчык кааң-аяс хүн турган чүве. Самагалдайга шак безин четпейн ужуп келдивис. Ужудукчу Алексей Хунаевич Чимий-оол бисче чагыг-чаагай көргеш:

— Чедип келдивис, эштер. Силерни ам тес-хемчилер четтикпейн манап тур болгай аан. Үүлеңер бүдүүн, мен-даа аал-чуртче дедир ээптейн—дидир.

— Улуу-биле четтирдивис, Алексей Хунаевич! — дээш, Леонид Борандаевич ужудукчунуң холун тудуп байырлашты.

Партия райкомунуң ийиги секретары Серенмаа Сайын-ооловна Куулар биске ужуражылганың планын таныштыргаш:

— Үе-шакты халас эрттирип болбас, хап орар бис бе?—диди.

Бисте чүү боор, келген-не херээвис ол улус, чорупкаан бис.

Баштай-ла Чыргаланды ортумак школазының башкылары, ажылчыннары база өөреникчилери-биле ужураштывыс.

Ужуражылга солун болуп эрткен. Башкылар, өөреникчилер тыва чечен чогаал дугайында сонуургаан айтырыгларын тө каап-ла турду. Олег Одербеевич биле Леонид Борандаевич улуг өөрүшкү-биле харылап турганнар.

Бо школаның өөреникчилери тыва чечен чогаалга шынап-ла кончуг сонуургалдыг чорду. Харын-даа оларның аразында шүлүк бижиириңге күжүн шенеп чоруурлар безин бар. Алды класстың Марат Даржаа «Хөглүг чай», «Сентябрь бир» деп шүлүктерин безин биске номчуп берген.

Кежээ «Чодураа» совхозтуң ажыл-ишчилери бисти манап турган.

ЧОН УТПАС, ЧОН УГААННЫГ

Тес-Хемниң девискээрлери делгем болгаш чараш-ла-дыр! Кайнаар-даа көөрге, ужу-кыдыынга чедир карак четпес делгем ховулар, шынаалар. Кодан-кодан хойлар, өөр-өөр инектер, чылгылар чаптылган.

Хоочун чогаалчы, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Леонид Борандаевич Чадамба Тыва Совет Эвилелиниң акы-дуңма өг-бүлезинге эки тура-биле каттышканының соонда ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутадынга бир-ле дугаар соңгуттуннарының бирээзи. Ынчап ону Тес-Хем районнуң ажыл-ишчилери деңнидип турган. Ынчангаш Леонид Борандаевичиниң таныыр, билир кижилери кончуг хөй болган.

«Пограничный» совхозче бар чорук, орук ара хойжуларның аалдарынга база кирип чордувус. Аңаа бир өгге мындыг таварылга болду.

Дөрде орган бичежек дурт-сынныг, тоорук сайы дег хүрең шырайлыг, эрес-шоваалак бир ашак тура халааш, дораан-на хоочун чогаалчының холун тудуп:

— Леонид Борандаевич, экии, мени таныыр тур силер бе?— деп мындыг.

— Адыңар кым ийик, арныңарны таныыр тур мен—деп, чогаалчывыс мындыг.

— Бай-Хөлге ынчан чорупп турдуңар. Бистиң Бай-Хөл сумузунуң чону-биле ужуражып. Ол сумунуң даргазы чораан Нүрзет Чалзапович Соян-дыр мен.

— Ха-а! Шынап-ла але!—дээн соонда, чогаалчывыс бурунгаар дап берди. Ийи кижи куспактажыпканнар. Шынап-ла харын ынчан машина-техника бар эвес, Леонид Борандаевич аът мунуп алгаш, аалдар кезип, сургакчылап, бодунуң соңгукчулары-биле ужуражып чоруп турган. Харын-даа чамдык черлерге хаак безин кедип алгаш чоруп турган. Оон бээр хөй чылдар эрткен. Чогаалчының бо чоруп турган черлеринде бөгүнгү аас-кежиктиг амыдырал чечектелген.

СИГЕНЧИЛЕРДЕ

Агар ховузу. Шупту аныяктар. Олар сигенни трактор-биле кестирип, трактор-биле болдуруп, харын-даа удур пресстеп, ол-ла дораан сарааттап турду. Сарааттар улуг-улуг, узун-узун.

Мал чеми белеткээр механизастаттынган бо бригаданы аныяк коммунист Соян Алдын-оол удурткан. Ниитизи-биле бригадир болуп ол алды чыл ажылдаан. Хой, инек-даа малдың бригадири болуп келген. Аваангыр-каңнагай, ажыл дээш негелделиг. Ынчангаш ону чаңгыс чер-чурттуглары хөлчок хүндүлеп турар. Эрткен кыш аайлыг берге болчук бе. Ынчангаш мал чеминиң белеткелиниң ажылы харысалгалыг. Шыырак кижи дээш ону бригадирледип кааны-даа таварылга эвес.

«Тес-Хем» совхозтуң Ү. Шынаа салбырының Сарыг-Талда ажылдап турар сигенчилеринге база четтивис. Ында ажылдап турар механизастаттынган бригада чеди чүс тонна сигенни кезип белеткээр планныг. Ону база-ла күүседириниң кырында келген. 400 ажыг тонна силос, 600 ажыг тонна сенаж ты салган.

Сигенчилер-биле солун ужуражылга эрткен. Олег Одербеевич биле Леонид Борандаевич олар каттырынчыг, солун шүлүктерин оларга сеткил хандыр номчуп бергилээн.

Кежээ клубка кээп, совхозтуң суурда турар ажыл-ишчилери-биле ужурашкан бис.

ЧАА СОВХОЗТУҢ ИШЧИЛЕРИ

— «О. Шынаа» совхозка чедир орук узун-на—деп, Серенмаа Сайын-ооловна чугаалады.—Орук ара бар чыда, угбашкы дег беш хемни уунуп кежер бис.

Дарганың чугаазы шынап-ла бадыткаттынган. Теректиг-Хем, Хараалыг-Хем, Шивээлиг-Хем, Арыскаңныг-Хем дээш чоруп бээр болду. Олар даг хемнери болгаш уннары чиңге, суу шапкын. Оларның баштарынга бичии чаъс бооурга-ла, кызыл үер дүргектелип-ле бадар. Бо хемнерниң уну каас-чараш бойдус чурумалдыг. Шээр малды чайлаглады семиртир черлери ол.

«О. Шынаа» совхоз 1973 чылда организастынган. Эрткен чылдарның дургузунда ол шапкын сайзыраан. Көңгүс чаңгыс-даа өрген чок турган черде чаа-чаа чуртталга бажыңнары, эмнелге, культура албан черлери туттунган. Улуг школа, дөрт садыгжы ажылдаар магазин база туттунуп турар.

Чаа совхозта бүдүрүлгениң мурнакчылары хөй. Бо чылын төрүүр 100 хойдан 103 хураганы алган Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады А. Комбу, 100 хойдан 102 хураганы алган Б. Биче-оол, Тыва АССР-ниң садыгның болгаш ниитиниң чемгенилгезиниң алдарлыг ажылдакчызы М. Хажылай, ат-сураглыг кино механиги Д. Чамзырай, чолаачы П. Даваа, башкы Ш. Салчак дээш оон-даа өске бүгүдеге хүндүткелдиг кижилер хөй.

О. Шынаа школазын бо чылын ортумак школа кылдыр организастаан. Ам ында тос класска чедир өөренип турар. Күрүне хандырылгазында 95 өөреникчилер кирген. Оларның хөй кезии малчыннарның уруглары.

«О. Шынаа» совхоз хүн-хүнү-биле эвес, а шак-шагы-биле өзүп, экономиказы улам быжыгып орар чаагай келир үелиг ажыл-агый болду.

Х. ОЙДАН-ООЛ.

КАИ-ниң дыңнадыы

АМ-ДАА БАР

Кандыг-даа озал-ондактың болу бээр бир кол чылдагааны—арагалаашкын. Ылангыя чолаачыларның оон-биле холбаажыры айыылдыг. Орук демдектерин сагываc. кедергей дүрген чоруур болгаш арага ижип алган чораан чолаачылар озал-ондакты кылып турар. Көдээ ажыл-агый министерствозунуң автобаазазының чолаачызы А. Ахмедхаджаев эзирик чорааш, Саян кырынга майгын чуура бастыргаш эрте берген. Чаңан боон, ынчап майгынның ээлери аңаа чок турган. Оон башка 6 кижини бастырып каар чадавас турган-дыр. Ол-ла баазаның чолаачызы А. Машонкин эзирик чорааш, КАИ ажылдакчыларынга туттурган. Озал-ондак кылбаан-даа болза, ону кылырының барымдаазы турган-дыр. Бо ийи чолаачының кайызын-даа бир чыл хуусаада чолаачылаар эргезин казааш, акшага торгаан.

«Бир эвес чолаачы кижи КАИ-ниң сайгарылга комиссиязынга документизин алыспаза-даа, база катап чурум үрээн болза, ол-ла хүнден эгелээш, бирги шииткелиниң хуусаазын ийиги эргезин казыткан хуусаазынга немээр» деп КАИ-ниң уставының 119 чүүлүнде айыткан. Бо удаада ындыгларга «Тыва колхозтудугнуң» чолаачылары К. Оолак биле А. Кочетов санаттырганнар. Комиссия оларның чолаачылаар эргезин беш чыл иштинде казааш база торгаан.

КАИ комиссиязының чоокта эрткен сайгарылгазынга 62 чолаачыларның херээн көрген. Аңаа аар эвес озал-ондак кылган, ажыл үезинде эзирик чораан чолаачыларны үжен чедир рубльге торгап, азы алды айдан бир, ийи, үш, дөрт, беш чылдар чедир чолаачылаар эргезин казыгылаан.

Бо чылдың эрткен айларында 960 озал-ондак болган. Оларның 269-зун хуу машиналыг кижилер кылган боон турар. Бо болган озал-ондактарга 22 кижи амы-тынындан чарылган. Ол болза чолаачыларның харысалга чогундан, бүдүрүлге, албан организацияларның администрацияларының бо айтырыгны чиик көөрүнден болганы ол деп, республиканың КАИ начальниги Р. Антов чыылганнарга чугаалаан. Чолаачыларның хүлээлгезин чиик көрүп, арага ижип алгаш, машина башкарар чоруундан озал-ондак болуп турар.

Б. КЕНЕШ,

ЧҮДЕЛ ДИЗЕ?

Эрткен неделяда республиканың оруктарынга эң дүвүреңниг, озал-ондак хөй болган—оларның саны 18 четкен. Ол озал-ондактардан 35 кижи кемдээн, оларның 9-у мөчээн. Эрткен чылдың бо үезинде орук-транспорт озал-ондактары элээн эвээш болган олардан качыгдааннарның саны 2 ажыг катап эвээш турган.

Бо чылдың август болгаш сентябрь айлар орук-транспорт озал-ондактары-биле «рекордтуг» айлар болган. Ооң кол чылдагааннары-ла, биеэги хевээр, арагалаашкын, хемчээлин эрттир дүргедээшкин, кудумчу белдирлеринге, ээр черлерге чурум сагывазы болуп турар. Мооң-биле чергелештир чадагай машиналарга эзирик кижилер олуртуп турганындан озал-ондактар боон турарын база айтыр херек.

Автотранспорт бүдүрүлгелериниң, транспорт аймаа эдилеп турар бүдүрүлгелерниң, организацияларның удуртукчулары, инженерлери чолаачыларның корум-чурумунче, машиналарның техниктиг байдалынче онза кичээнгейни салып, олардан негелдени күштелдирери чугула-дыр.

А. АКИФЬЕВ,
КАИ-ниң инспектору.

СОНУУРГАКТАРГА

АЛДЫН ТУУЙБУ

Хамааты дайынының чылдарында Ыраккы Чөөн чүкте Зея хемниң эриктеринге Кызыл Армияның кезектери-биле ак дээрбечилерниң аразынга чидиг тулчуушкуннар болуп турган. Зея хемниң кыдыында суурларның чурттакчылары ам-даа үгер-боо октарының холаларын, лаңчы октарын бо-ла тып алгылаар. Ынчалза-даа Белогор районнуң Новоандреевка суурунуң чурттакчызы М. Е. Руковишникованың тывыкы улусту кайгаткан...

Ол бодунуң бажыңының чанынга огород казып турган. Хенертен хүүрээ бир-ле кадыг чүвеге үскен. Черде тууйбу бар болган. Ону казып үндүрүп алгаш көөрге, тууйбу ылап. Ынчалза-даа хемчээли аңаа тууйбудан ыракта биче, а деңзизи аажок аар болган. «Чес-ле ыйнаан бо» деп, ол херээжен кижи бодаан. Кожазы кадай херим артындан көрүп тургаш, шоодуп чугаалаан:

— Эки көрүп көр, сээң ол «тууйбуң» алдындан бүткен боор чадавас.

Тывылыкчыны ишчилээрге, ол «тууйбу» шынап-ла ийи килограмм арыг алдын болган. Ында демдектеп бижээнинден алгаш көөрге, 1918 чылда Благовещенск хоорайга эң бедик шынарлыг алдындан ону бүдүрүп кылган болган. «Амурская правда» солуннуң дыңнатканын ёзугаар алырга ол алдынны күрүнеге дужааган.

АЛМА-АТАНЫҢ ЧЕР ИШТИНДЕ ХӨЛҮ

Казахстанның найысылалы чер иштинде улуг хөл кырында турар болган. Ынчалза-даа ол хөл чалгывас, чаптылбас.

Арыг суглуг чер иштиниң шыгжамыры элезин болгаш сай-биле шыптынган. Хөлдүң тереңи—600 метр чедип турар болгаш ону чер иштиниң хемнери база долдуруп турар дээрзин эртемденнер шинчилеп тодараткан. Амгы үеде Алма-Атаның суг дамчыдылга системазын ынаар улапкан. Ында тургускан электроннуг дериглел хөлдүң суун кайы хире хемчээлдиг алырын таарыштырып турар болгаш ону бо вектиң төнчүзүнге чедир ажыглаары көрдүнген.

ЧЫЖЫРГАНА ӨСТҮРҮП ЭГЕЛЭЭН

Чыжырганаңың ажык-дузазының дугайында чугаалааны-даа херек чок. Ону хереглеп турарлар хөй. Ооң үнүп турар черлери ховары билдингир. Украинаңа моон мурнунда чыжыргана үнмейн турган.

Каш чыл бурунгаар Закарпатьениң ыяш ажыл-агыйының ажылдакчылары З. Ковач биле Ю. Хаща олар кезек дөс чыжырганаңы дуржулга участогунга тарып олурткаңнар. Ол черниң агаар-бойдузу болгаш чери үнүшке чогумчалыг болган. Ынчангаш ону олуртур шөлдү чылдың-на калбартып турар.

Телевидение

ОКТЯБРЬ 2-ДЕ

МОСКВАДАН

10.00—Медээлер.
10.10—«Зарядкаже үнүңер!».
10.30—«Будильник».
11.00—«Совет Эвилелинге бараан боон тур мен!».
12.00—«Бөгүн — Башкының хүнү».
12.10—«Силерниң чагааларыңар ёзугаар». Башкының хүнүнге музыкалыг программа.
13.00—13.10—Чапсар.
13.10—«Улуг оруктуң үе-чадалары». «Хөл кыдыында». Уран-чечен фильм. 2-ги серия.
14.30—«Көдээ дугайында».
15.30—«Музыкалыг киоск». Э. Беляева дамчыдылганы чорудар.

КЫЗЫЛДАН

16.00—«...Мээң баштайгы башкым». Башкының хүнүнге тураскааткан дамчыдылга.

МОСКВАДАН

16.55—«Делегей панорамазы».
17.25—«Шохрипер». «Адалары болгаш уруглары» деп бөлүктен документалдыг телефильмниң баштайгы көргүзүү.
18.00—Хоккейге ССРЭ-ниң чемпионады. ЦСКА — «Спартак». (Москва). В. И. Ленин аттыг Төп стадионнуң Спорт ордузундан дамчыдылга. Чапсарда — медээлер.
20.10—«Эрги маяк дугайында легенда». Мультфильм.
20.35—«Кино аан-чоруктарының клуву». Ю. А. Сенкевич дамчыдылганы чорудар.
21.35—«Хүлээлге». Уран-чечен фильмниң баштайгы көргүзүү. Рольдарында: Н. Олялин, Ю. Назаров, В. Н. Никулин, Л. Марков, Л. Лужина болгаш өскелер-даа.
23.00—«Үе». Информастыг программа.
23.30—23.40—Чапсар.
23.40—01.15—«Балет дугайында». Балет артистериниң үшкү делегей конкурузунуң түңнелдери.

ОКТЯБРЬ 3-ТЕ

МОСКВАДАН

10.00—Медээлер.
10.10—Эртенги гимнастика.
10.30—«Тоолдуң аалчылары». «Шортанның айыткалы-биле». Мультфильм.
11.30—«Боон болгу дег элдептиг чүүлдер». Профессор С. П. Капица дамчыдылганы чорудар.
12.30—12.40—Чапсар.
12.40—«Бистиң намдарывыс. 1972 чыл».
13.40—15.30—Чапсар.
15.30—«Соглекееп тур мен». Документалдыг телефильм.
16.30—16.40—Чапсар.
16.40—«Кижи. Чер. Октаргай». Черниң кылымал спутнигин салып үндүргениниң 20 чылынга Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры, ССРЭ-ниң ужудукчу космонавтызы В. И. Севастьянов дамчыдылганы чорудар.
17.25—«Орленок» телестудияның юнкорлары-биле Николаев областың С. М. Киров аттыг колхозунуң даргазы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Н. Н. Рябошапканың ужуражылгазы.
18.25—«Ном. Үе. Номчукчу».

КЫЗЫЛДАН

18.55—Телемедээлер.
19.05—«ССРЭ-ниң улустарының найыралдыг өг-бүлезинде». Дамчыдылга.
19.15—«Иван Борзых болгаш оон бригадазы». Телефильм.
19.30—«Хамааты камгалалының билиглерин — кижи бүрүзүнге». Дамчыдылга.
19.40—Телемедээлер.
19.55—Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00—Медээлер.
20.10—«Гагаринниң сылдыстары». Н. Добронравовтуң шүлүктеринге А. Пахмутованың бөлүк ырлары. ССРЭ-ниң улустуң артизи Ю. Гуляев күүседир.
20.30—Евг. Вахтангов аттыг күрүнениң академиктиг театрының фильм-шиилениң баштайгы көргүзүү. Автору — Н. Погодин.
22.50—23.00—Чапсар.
23.00—«Үе». Информастыг программа.
23.30—00.30—Спортчу программа: 1. Волейболга Европа чемпионады. Финал. Финляндиядан дамчыдылга. 2. Акробатикага делегей кубогу.

АГААР

Республиканың девискээринге болгаш Кызылга өскерлип турар агаарлыг хүн болур. Чаашкын шөөлүг чагбас. Соңгу-барыын утлуг хаттың дүргени секундада 7—12 метр.

Агаарның температуразы мурнуу-барыын районнарга 8—13, өске эрткеннарынга 9—14, Кызылга 8—10 градус чылыг болур. Дүне 0 градус чедир соор.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

ОКТЯБРЬ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: Мультчыынды 9.40, «Өшкен одагларның чыры» (2 сериялыг) 11.00, 13.00, 16.00, 18.30, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киночыынды 9.40, «Автомобиль, скрипка болгаш Клякса деп ыт» 11.00, 12.50, 14.40, «Душтук болгаш душтуу кые» 16.30, 18.50, 21.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «От, суг болгаш чес хоолайлар» 9.20, 11.00, «Андарган кур чер» (2 сериялыг) 16.10, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Рикки-Тикки-Тави» 10.00, «Хаан Петриниң арапты кадайландырган дугайында тоолу» 11.30, 13.30, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

ОКТЯБРЬ 3-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Изотоп» кафе» 10.00, 11.45, 13.30, 15.15, 17.30, 19.15, 21.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киночыынды 9.30, «5 «б» класстан элдепейлиг оол» 10.40, 15.00, 16.40, «Өшкен одагларның чыры» (2 сериялыг) 12.30, 18.20, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кызыл лента диләэн уруг» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Душтук болгаш душтуу кые» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 667000
Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ; Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75, пропаганда килдизиниң 2-31-75, харысаалгалыг секретарының 2-23-54, партийжи амыдырал килдизиниң 2-37-13, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-22-64, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация база совет тургузуг килдистериниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, секретарьлаттың 2-23-35, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.
Тираж 16332. Чагыг № 325.
СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР
Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгның талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл Щетинкин-Кравченко кудумчузу бажың № 1). ТС—01079.